

סדרי משיח לרמב"ם

עמיחי כנרתי

יוצא לאור ו' תמוז תשע"ט
לע"נ אמי מורתי פרידה שולמית כנרתי ע"ה

ג' אלול תשע"ט - מהדורה שניה מתוקנת

אַחַר יָשְׁבוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּבִקְשׁוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיהֶם וְאֵת
 דָּוִד מֶלֶכָם וּפָחַדוּ אֶל ה' וְאֵל טוֹבוֹ בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים
 (הושע ג, ה).

תני ר' שמעון בן יוחאי אומר: בשלושה דברים עתידים למאוס: במלכות
 שמים, ובמלכות בית דוד, ובבנין בית המקדש. אימתי מאסו שלושתם
 בימי ירבעם.

א"ר סימון בר מנסיא: אין ישראל רואין סימן גאולה לעולם עד שיחזרו
 ויבקשו שלושתם, הדא הוא דכתיב "אחר ישובו בני ישראל ובקשו את ה'
 אלהיהם" זו מלכות שמים, "ואת דוד מלכם" זו מלכות בית דוד, "ופחדו
 אל ה' ואל טובו" זה בית המקדש: (ההוא דכתיב "ההר הטוב הזה
 והלבנון", רש"י בהושע שם).

[ילקוט שמעוני, שמואל א רמז קו]

אני מאמין באמונה שלמה בביאת
 המשיח ואף על פי שיתמהמה עם כל
 זה אחכה לו בכל יום שיבוא

לקבלת החוברת בדוא"ל ולהערות והוספות:

0533-110970

esa@etrog.net.il

תוכן ענינים

הקדמה

הלכות מלכים לרמב"ם פרקים יא-יב

נספח א': איך יתכן מצב "ופתאם יבוא"

נספח ב': דברי רבי עקיבא על בר כוכבא שהוא מלך המשיח

נספח ג': מעלת ה"ציפיה לישועה"

נספח ד': האם בימות המשיח ינהגו כולם אותם מנהגים?

נספח ה': ענין המשיח עוד טרם בואו

נספח ו': חיוב תרומות ומעשרות בזמן ימות המשיח - מהתורה?

הקדמה

כמו בהרבה ענינים בתורה כך גם בענין סדרי משיח וגאולת ישראל והעולם, ראש המדברים הוא רבינו הרמב"ם. ואע"פ שאינם הלכות, מ"מ הדברים נמצאים ביד החזקה, כשם שעוד יסודי התורה נמצאים ביד החזקה בספר המדע.

ענין זה הוא אחד מי"ג עיקרי הדת והאמונה, ולסמ"ק סי' א' הוא גם מ"ע מהדיברה הראשונה. וע"ע בספר 'קובץ הערות' לגרא"ו זצ"ל הי"ד (ביאורי אגדות, סוף סי' א) שמעצם זה שנברא העולם ע"י הקב"ה לתכלית גדולה, ברור שצריך להיות בסוף איזה מצב מתוקן, גאולה, ימות המשיח, שהוא תכלית הבריאה.

וזה לשון שו"ת חתם סופר (יו"ד סי' שנו): "יקרתו הגיעני ענין הויכוח אם יש י"ג עקרים או ג' כהר"י אלבו, לא ידעתי שום נפקותא כי אם קריאת שם בלבד, ולדעת המקובלים אין כאן עיקר כי כל קוצים של תורה הם עיקרים, מה בין זה לזה.

אך הערני תלמידי הרב הגדול מוה' מאיר אב"ד דק"ק אונגוואר נ"י בתפלת רב טביומי המוזכרת בשל"ה שער האותיות אות א' דף ס' ע"א שם נאמר עם יושר עיקרם שלש עשרה יע"ש, משמע שקבלה קדמוניות מימי רב טביומי שיש י"ג עקרים.

אך אי אפשר לי בשום אופן להאמין שיהיה גאולתנו אחד מעיקרי הדת, ושם יפול היסוד תיפול החומה חלילה, ושנאמר אילו היה ח"ו חטאנו גורמים שיגרש אותנו גירוש עולם, וכדס"ל לר"ע בעשרת השבטים שהם נדחים לעולם, המפני זה רשאים הם לפרוק עול מלכות השמים או לשנות קוצו של יו"ד אפילו מדברי רבנן חלילה. אנחנו לא נעבוד ה' לאכול פרי הארץ ולשבוע מטובה. לעשות רצונך אלקי חפצתי. ועכ"פ ועל כל אופן עבדי ד' אנחנו, יעשה עמנו כרצונו וחפצו, ואין זה עיקר ולא יסוד לבנות עליו שום בנין.

אך כיון שעיקר יסוד הכל להאמין בתורה ובנביאים, ושם נאמר גאולתינו האחרונה בפרשת נצבים ובפרשת האזינו כמ"ש רמב"ן שם, והרבה מזה בדברי נביאים - **אם כן מי שמפקפק על הגאולה הלז הרי כופר בעיקר האמנת התורה והנביאים.**

ואין להאריך, ועכ"פ הגאולה וביאת המשיח איננה עיקר, אבל מי שאינו מודה בו כופר בעיקר של האמנת התורה ודברי נביאים", עכ"ל רבינו החת"ס.

וע"ע לגבי השאלה האם אמונת המשיח היא מעיקרי האמונה מש"כ בספר מאמרי הראי"ה עמ' 55, ומה שצינו בזה באנצ' תלמודית ערך ימות המשיח הערה 59.

[בחור אחד שאלני האם אפשר לומר שהמשיח הוא לא כפשוטו, אלא איזה משל או תקופה וכו' (כמו שהפרט של "רוכב על חמור" אולי משל, לדוגמא). ועניתי לו שלא שמענו מעולם לומר דבר כזה, וכל חכמי ישראל הבינו ודיברו על דברים כפשטם, אדם מלך המשיח שעתיד לבא ולגאול. וממילא האומר הבליים כאלו רח"ל הרי הוא מסתכן ממש בכפירה באחד מי"ג עיקרי הדת, ואולי יינו יין נסך].

בפסיקתא רבתי פרשה לד נמצאת תביעה ח"ו על צדיקים **"שחיותם לתורתי ולא חיותם למלכותי"**, שבועה היא לפני שכל שחיתה למלכותי אני בעצמי מעיד בו לטובה, שנאמר לכן חכו לי נאום ה' ליום קומי לעד". וראה מש"כ בזה בספר לקט רשימות, בעניני ביהמ"ק, עמ' נב-נד.

בס"ד בתמוז תשע"א היתה סייעתא דשמיא ללמוד בעיון הלכות משיח לרמב"ם, ומאז היו דברים שהתחדשו וכו', וכעת תמוז תשע"ט יוצאת מהדורה ראשונה של הדברים. כמובן אשמח ואודה להערות והוספות. יהיו הדברים לע"נ אמי היקרה פרידה שולמית ע"ה, נלב"ע בשם טוב בוי תמוז תשס"ח, תנצב"ה.

ויהי רצון שבזכות הלימוד "ישובב אל עליון דברים להויתן, כהנים לעבודתן לווים לדוכנן וישראל אל נוח איתן" (רמב"ן סוף ויקרא), ונזכה לראות במהרה בביאת משיח צדקנו אכ"ר.

עמיחי כנרתי
איתמר שבשומרון

בס"ד כעת התווספו הרבה דברים וגם תוקן הרבה, ובס"ד יוצאת מהדורה שניה.

ויבוא על הברכה בננו מאיר נ"י על דברים שלמדתי איתו בענין זה, יזכה לכל מילי דמיטב, עם כל ישראל אחינו.

כולנו תפילה ובקשה, כדברי המדרש ב"ר יג, ב שכך כל תפילתן של ישראל:

"מרי, יתבנה בית מקדשא! מרי, מתי יתבנה בית מקדשא?"

ג' אלול תשע"ט

רמב"ם - הלכות מלכים ומלחמות פרק יא

הלכה א

המלך¹ המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד² ליושנה לממשלה הראשונה³, ובונה המקדש⁴ ומקבץ נדחי ישראל⁵, וחוזרין כל המשפטים

¹ "מלך המשיח", נקרא כך בכמה מקומות בחז"ל (ירושלמי ברכות ובשה"ש רבה ועוד, צוינו באנצ' תלמודית ריש ערך ימות המשיח). והיינו שאינו רק מנהיג תורני וכדומה, אלא ממש בגדר ודין "מלך". [ולכאורה צריכים סנהדרין להעמדתו, ככל מלך, ראה לקמן בהערה על "וחוזרים כל המשפטים" וכו'].
ובספר יחזקאל נקרא המשיח בכמה מקומות "נשיא", ויתכן שרומז גם למנהיגות רוחנית כעין נשיא הסנהדרין, ראה במאמר בספר הזכרון לרב עוזי קלכהיים זצ"ל "ישועות עוזו" עמ' 329 ואילך.

חשיבות להנהגה (כמובן, ע"פ תורה) ברורה ואחידה, ולא מצב של "בימים ההם אין מלך בישראל, איש הישר בעיניו יעשה". [ואמנם יתכן בחינת מלכות גם בשלטון העם, וראה שו"ת משפט כהן סי' קמד, וכדברי ההעמק דבר שלעיתים העם מעדיף כך (וכזמננו), אבל בימות המשיח נחזור למושג הישן : מלך !!!].

² ענין גדול מאד, גם מצד קיום מ"ע של העמדת מלך, וגם מצד ביטול שלטון הגויים עלינו וקוממיות ישראל. וידוע הלשון : "וחזרה מלכות לישראל יתר על מאתים שנה" (רמב"ם ה' חנוכה).

³ [לשון הפסוק במיכה ד, ח : ובאה הממשלה הראשונה]. ויותר ממנה במעלה וגודל (ערוה"ש העתיד).

⁴ אם לא בנו מקודש, כמ"ע "ועשו לי מקדש וכו'". [ואמנם בזמן שנכנסו לארץ היו צריכים מלך לפני ביהמ"ק (סנהדרין פרק ב'), אבל לא ברור שכך גם לדורות. וראה גם בבירור הלכה של "הלכה ברורה" בסנהדרין שם. וראה לשון הרמב"ם תחילת ה' מלכים שמשמע שרק לזמנו, ועיי"ש במפתח במהד' פרנקל בשם ספר שושן עדות על עדויות שכתב שכך גם לדורות, וכמבואר כאן בסוף ה' מלכים לגבי המשיח, ועוד ציינו למהרש"א ח"א מגילה יח, א ד"ה וכוין, שגם שם משמע שהוא סדר לדורות].
ועיין גם בתוס' שבת סג, א שמשמע שרק בימות המשיח יהיה ביהמ"ק בנוי. ועיי"ש מה שצינו בזה הרבה כאן במהד' פרנקל, ובאנצ' תלמודית ערך ימות המשיח טור תקפו-תקפת, ובתחומין טז מאמר הרב חיים שטיינר שליט"א "בנין המקדש וביאת המשיח". וכן מש"כ בשו"ת משנה הלכות ח"א סי' ב. [במאמר הראי"ה זצ"ל על חידוש הסנהדרין (אוצרות הראיה ח"ב עמ' 236, ונדפס גם באורות המקדש עמ' 40) כתב : "והנה דברי חז"ל מורים במקומות אין מספר ומפורש בירושלמי דמעשר שני המפורסם, זאת אומרת שביהמ"ק קודם למלכות בית דוד", וקצת הרחיב בזה שם. ובשו"ת משפט כהן סי' צד לשונו : "אם יהי רצון ד' שנבנה ביהמ"ק גם קודם שיבוא משיח ותתגלה הנבואה ויראו הנפלאות"].

⁵ [דבר עיקרי במשיח! מדרש בראשית רבה, צח, ט : "למה מלך המשיח בא ומה הוא בא לעשות? לכנס גלויותיהן של ישראל, וליתן להם שלושים מצוות"]. כנ"ל לגבי בית המקדש, שיתכן שגם לפניו כבר התקבצו הרבה (כפי שאנחנו רואים בעיננו, שבס"ד כבר כמעט מחצית היהודים נמצאים כאן), והמשיח רק מסיים. וכידוע שאין המצוה

בימיו כשהיו מקודם⁶, מקריבין קרבנות⁷, ועושין שמיטין ויובלות ככל מצוותה האמורה בתורה⁸.

נקראת אלא על שם גומרה (סוטה יג, ב), וביחוד כאן שמסתבר שהקושי הגדול יהיה באותם יהודים אחרונים שעדיין לא עלו, כל אחד מטעמו. ובישעיהו יא, יא-יב, שיהיה בזמן המשיח קיבוץ של "שאר עמו" ו"נדחי ישראל" [וגם מהאמירה "מלך המשיח" מקבץ נדחי ישראל, משמע שהוא כבר מלך, ואין מלך בלי עם, אלא שהוא אוסף את הנדחים והאחרונים (שמעתי מחכ"א)]. ויש מדרש תנחומא נח סוף סי' יא וזוהר שלמדו מהפסוק **"בונה ירושלים ה', נדחי ישראל יכנס"** (תהילים קמז, ב) שתחילה בנין ירושלים (וביהמ"ק) ורק אח"כ קיבוץ הנדחים, וכ"כ רש"י ברכות מט, אבל בילק"ש תהילים קמז למד להיפך, **"בונה ירושלים ה'"** מפני שכבר "נדחי ישראל אכנס", וראה גם בספר "שיבת ציון" עמ' 8.

וע"ע אגרות הראי"ה ח"ב עמ' קצה והערות הרצי"ה שם. ומש"כ בחוברת "גדול שימושה" (מהד' תשנ"ד) עמ' קכו להוכיח מחולין סג, א לגבי השרקרק שקיבוץ גלויות היינו משיח, עיי"ש, וראה בנספח כאן על זה.

[ועכ"פ בכל זה אין נפקא מינה למעשה לגבי יהודי הגולה האם צריכים לעלות לארץ ישראל או אולי עליהם לחכות למשיח שיקבצנו, שהרי מצווים אנחנו בעליה לא"י כדי לשבת בה וליישבה, כמבואר ברמב"ן מ"ע ד (וכבר הוכרע כך, כמבואר בפתי תשובה, ובאגרות החזו"א הרי כתב שהוכרעה גם ע"פ הרמב"ם, אע"פ שלא מנאה בתרי"ג מצוות, ועוד), ולא שמענו שמצוה זו תלויה בביאת המשיח, ופשוט]. בספר משמיע ישועה ("המבשר השלישי", בתנאי התשיעי למשיח) ציין שגם עשרת השבטים עתידים לחזור בקיבוץ גלויות זה, וכמבואר ביחזקאל לז, טו-כח, וראה משנה בסנהדרין פ"י סוף מ"ג, ואכמ"ל.

⁶ **סמיכה** (יש אמרים ע"י אליהו שהוא סמוך, או ע"י רוב חכמי ישראל שיתקבצו ויחדשו, כשיטת הרמב"ם שמועיל, וכשיהיה שלום בעולם ייקל הדבר שיתקבצו חכמי ישראל ויחדשו את הסמיכה), **סנהדרין**. ולכאורה עצם היותו "מלך המשיח" מבואר שהתמנה ע"י סנהדרין ונביא (הל' מלכים פ"א ה"ג, ועיי"ש תחילת פרק ה), ומבואר לכא' שכבר לפני חזרה הסמיכה. ובאמת הרמב"ם כתב להדיא בפיה"מ סנהדרין פ"א מ"ג (מהד' הרב קפאח): **"ואני סבור שהסנהדרין תשוב לפני התגלות המשיח, וזה יהיה מסימניו, אמר ואשיבה שופטין כבראשונה ויועצין כבתחילה ואחרי כן יקרא לך עיר הצדק"**. וא"כ אתי שפיר לשונו כאן "וחוזרין כל המשפטים" וכו', שכך יהיה בימיו ואפילו מעט לפני כן, ולא דוקא הוא יעשה זאת.

⁷ לא פירט אלו קרבנות, ובפשטות משמע כולם. אך יש דעות שרק מקצת קרבנות (כמו מנחה ותודה) ישארו, ראה ויק"ר ט, ז.

⁸ ולא כהיום שאין יובלות, ושמיטה (לדעת רבינו ורוב הראשונים, ואכמ"ל) היא מדרבנן מפני שאין רוב יושביה עליה. [וגם מכאן מוכח שעשרת השבטים עתידים לחזור? וראה לעיל מהמשנה בסנהדרין והאברבנאל].

ולכאורה גם חלה (ותרומות ומעשרות לדעת רבינו סוף פ"א מהל' תרומות, ואכמ"ל) יחזור להיות דאורייתא, ב"ביאת כולכם" בזמן הגאולה, ויל"ע מדוע הזכיר כאן רק שמיטה ויובל. ובאמת שהרמב"ם בהל' תרומות א, כו והל' שמיטה פ"ב הט"ז מפורש כתב שבירושה שלישית יתחייב כל מקום במעשרות מדאורייתא. וכאן קיצר בלשונו. וראה בנספח כאן מה שיתכן לבאר בזה.

וכל מי שאינו מאמין בו⁹, או מי שאינו מחכה לביאתו¹⁰, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי התורה העידה עליו¹¹, שנאמר **"ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך"** וגו' **"אם יהיה נדחך בקצה השמים"** וגו' **"והביאך ה'"**¹². ואלו הדברים המפורשים בתורה¹³ הם כוללים¹⁴ כל הדברים שנאמרו על ידי כל הנביאים.

⁹ אא"כ טעה בעיונו, וכהוכחה הידועה מהלל שאמר כבר אכלוהו, ראה בספר 'מאמרי ראייה' עמ' 55 במאמר על הרב גלזר זצ"ל.

¹⁰ לחכות פירושו שמצפים ומשתוקקים לו, וכל יום יכול לבא למרות שהתמהמה כל כך, ואכמ"ל. [ציפית לישועה"- לקיום דברי הנביאים בימך", שבת פרק ב' ורש"י ושיטה לר"ן שם]. וע"ע ב"עמוד היראה והעבודה" (הרב יואל שורץ שליט"א על הרה"צ ר"י לויןשטיין זצ"ל), עמ' 59-61, על הציפיה הדרוכה. וע"ע **בנספח כאן על הציפיה לישועה**.

¹¹ רמז נוסף יש בתורה למשיח עצמו: **"עז כי יבוא שילה, ולו יקתה עמים"** (פרשת ויחי). ועיי"ש בתרגום אונקלוס, ברש"י ובפירוש רבי אברהם בן הרמב"ם האם מדובר על דוד או על המשיח.

¹² לכא' מפורש בפסוקים על עצם הגאולה, אבל המשיח לא **מפורש** שם. ויתכן שכוונתו שמה שמפורש בנביאים על המשיח הוא כעין תושבע"פ שמפרשת את תושב"כ, ששיבת ציון תהיה ע"י משיח, ואם מפורש כך רבות בנביאים הרי זה כפירוש תושב"כ, והוא דאורייתא, וצ"ע. וחכ"א שליט"א הציע שהכוונה לשיבת האומה לארצה בגאולה, וממילא ודאי שאז ימנו מלך, מצד מצוות מינוי מלך, והוא יהיה מלך המשיח. וע"ע מש"כ בזה הגרמ"צ ברגמן שליט"א בספרו שערי אורה פרשת בלק עמ' רסה, ומש"כ הר"א שנדורפי שליט"א בספרו "הדר המועדים" - ירח האיתנים (ירושלים תשע"ו) עמ' 66-67. ויש שחידש שהרמב"ם אכן הביא פסוק על גאולה, ורק הפסוק הבא מפרשת בלק מדבר על המשיח. וצ"ע עדיין, והיא קושיה חזקה, וה' יאיר עינינו.

הרצי"ה זצ"ל בשיחותיו על התורה ובחוברת "גדול שימושה" (מהד' תשנ"ד) עמ' קכו גם מתייחס לשאלה זו, ומוכיח מחולין סג, א שקיבוץ גלויות הוא "משיח". ונראה שכוונתו לתרץ על דרך מש"כ אביו (אוצרות הראייה ח"ב עמ' 236 למטה) ש"ימות המשיח" ואפילו סתם שם "משיח" יכול לכלול גם את התקופה הסמוכה שלפני בואו, אתחלתא דגאולה, מאז שהתחיל ענינו. ומאז קיבוץ גלויות, אע"פ שלא יהיה דוקא ממש ע"י המשיח עצמו (וראה ע"ז בהערה על תחילת הלכה א), מתחיל כבר ענינו של המשיח. וראה בנספח חמישי כאן.

ובעיקר הדבר שכתב הרמב"ם כאן, יתכן שכבר קדמו ראב"ע (במדבר כד, יז): **"וחסירי דעת יחשבו, כי המפרש דרך כוכב על דוד הוא מכחש ביאת המשיח. חלילה חלילה, כי המשיח מבואר היטיב בנבואת דניאל, כאשר פירשתי, שהזכיר עמידת מלכי יון, וקום החשמונאים, ועמידת בית שני ושני המצור, והגלות והישועה זה אחר זה. ואין צורך לנביא בעולם עם דברי משה שהוא העיקר: אם יהיה נדחך בקצה השמים, ושב ד' אלוהיך את שבותך"**.

¹³ שתהיה גאולה.

אף בפרשת בלעם נאמר¹⁵, ושם ניבא בשני המשיחים¹⁶, במשיח הראשון שהוא דוד¹⁷ שהושיע את ישראל מיד צריהם, ובמשיח האחרון שעומד מבניו שמושיע את ישראל מיד בני עשו¹⁸. ושם הוא אומר 'אראנו ולא עתה' זה דוד, 'אשורנו ולא קרוב' זה מלך המשיח, 'דרך כוכב מיעקב' זה דוד¹⁹, 'וקם שבט מישראל' זה מלך המשיח, 'ומחץ פאתי מואב' זה דוד, וכן הוא אומר ויד את מואב וימדדס בחבל, 'וקרקר כל בני שת' זה המלך המשיח שנאמר בו ומשלו מים עד ים, 'והיה אדום ירשה' זה דוד שנאמר ותהי אדום לדוד לעבדים וגו', 'והיה ירשה' וגו' זה המלך המשיח שנאמר ועלו מושיעים בהר ציון וגו'.

¹⁴ כלל שרומז ומכיל את הפרטים. [הובאה הראיה הנ"ל גם בהקדמת הרמב"ם לפרק חלק: "ומי שהסתפק בו או נתמעט אצלו מעלתו – כפר בתורה שיעדה בו בפירוש בפרשת בלעם ופרשת אתם נצבים"].

¹⁵ יל"ע האם כוונתו שהביאור על המשיח הוא פשוטו של מקרא, והוא ככופר בתורה שבכתב, או שהוא דרשת חז"ל, והוא ככופר בתורה שבע"פ. ונראה כאן יותר כצד א'. [ונראה לומר שהדרשה הזאת אכן היא תושבע"פ, היינו חלוקת הפסוק חצי על דוד וכו', אבל "וקרקר כל בני שת" היא ודאי דבר שלא התקיים, ופשוטו הוא על מלך המשיח, שימלוך וישלוט על כל האנושות. וכנ"ל משמעות "באחרית הימים" היינו תקופת המשיח, וזהו פשוטו של מקרא, והדרשה רק חידשה בנוקטה חלק מהפסוק על דוד].

¹⁶ וכתב בקרית ספר למבי"ט, שהזכיר את דוד כאן, וענין שני המשיחים, "שכשם שנתקיימה נבואתו בראשון כך תתקיים באחרון".

רבינו בחיי כתב כדברי הרמב"ם שהפסוק על דוד והמשיח, ע"פ "מדרש", וראה תורה שלמה (מדרש הגדול כידוע אינו ראה, שהוא מבוסס על הרמב"ם). וע"ע לחם משנה בדעת רש"י עה"ת, שאכן הפסוקים שם על דוד ומשיח, אבל לאו דוקא חלוקה בתוך פסוק אחד. וע"ע במקו"צ במהד' פרנקל כאן שצינו מקורות בחז"ל וראשונים (כמו רמב"ן) שנקטו את כל הפסוק רק על המשיח האחרון, וכמשמעות הפשוטה של "אחרית הימים" שם.

¹⁷ דוד נקרא "משיח": מלך שנמשח, כמו שדוד קורא לשאול "משיח ה'" (שמואל א, כד, ו וכן י, ועוד מקומות). המשיח הוא המלך הכי גדול, ועל כן נקרא בסתם "משיח" (הערת חכ"א). ומש"כ "ראשון" אע"פ ששאול קדמו, ראה בהערה במהד' הרב יוחאי מקבילי.

¹⁸ "ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו". ורמב"ן בראשית לו, לג, על מלכות רומי שאחריה יבוא המשיח, וכן האריך הרמב"ן שמצויין לקמן. גלות רומי, מלכות הרביעית, כוללת גם את כל הרשעים שאחריה כמו בני ישמעאל. וראה היטב בדברי הרמב"ן (במדבר כד פס' יח, כ, במהד' מוסד הרב קוק) שהאריך על זה.

¹⁹ ובירושלמי (תענית ד, ה): "תני ר' שמעון בן יוחי: עקיבה רבי היה דורש, דרך כוכב מיעקב, דרך כוזבא מיעקב. רבי עקיבה כד הוה חמי בר כוזבה הוה אמר דין הוא מלכא משיחא". ומבואר שמילים אלו הם על המשיח.

הלכה ב

אף בערי מקלט²⁰ הוא אומר 'ואם ירחיב ה' אלהיך את גבולך ויספת לך עוד שלוש ערים'²¹ וגו', ומעולם לא היה דבר זה²², ולא ציוה הקב"ה לתוהו²³.

אבל בדברי הנביאים אין הדבר צריך ראיה, שכל הספרים מלאים בדבר זה.

הלכה ג

ואל יעלה על דעתך²⁴ שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם או מחיה מתים, וכיוצא בדברים אלו. אין הדבר כך, שהרי רבי עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה, והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא²⁵ המלך²⁶, והוא היה אומר עליו שהוא המלך המשיח²⁷, ודימה

²⁰ דברים יט, ח-ט.

²¹ ואם הפסוק מדבר על ימות המשיח מוכח שגם אז לא כולם יהיו צדיקים... ["עץ הדר", וראה היטב תוס' יומא יג, א ותו"י וזבחים מה, א בסופו].

²² כביאור המפרשים שם, שהכוונה לכל הארץ המובטחת לאבות (עשר עמים), וכן כאשר "יקיימו כולם את כל התורה כולה" (רמב"ן).

ובשו"ת מהר"י אסאד או"ח סי' ו כתב בענין זה של המשיח: "וכן הבטחת הקדוש ברוך הוא לאברהם לזרעך נתתי וכו' עשר עממין גם קיני וקניזי וכו' לא נתקיימה עדיין", והיינו שעצם ההבטחה כבר מוכיחה, גם בלי הציווי (ומהרמב"ם קצת משמע שרק בגלל הציווי של ערי מקלט, ואכמ"ל).

ויל"ע מי יאמר בהכרח שהכוונה ל"גאולה", ואולי נימא שיהיה ריבוי תורה, הגדלת הארץ והוספת ערי מקלט בלי "גאולה"?

²³ וגם בבן סו"מ, עיר הנידחת ובית המנוגע לא נקט הרמב"ם כמ"ד בסנהדרין פרק ח' שלא היו ולא עתידים להיות ונכתבו כדי לקבל שכר. [ואפילו כאן, שכתוב "ואם"].

²⁴ כנראה נגד טענת הנצרות, ראה לקמן בהערה. ומש"כ הרמב"ם בהקדמה לחלק עמ' קל וכן באיגרת תימן עמ' קפ-קפא שהמשיח יעשה מופתים בעולם, ראה בשוב הסתירה הקשה מש"כ הר"י שילת שליט"א במהד' לאגרות עמ' קנז-קנט, ועדיין צ"ע ויל"ע. [גם ר"י אברבנאל בספרו "משמיע ישועה", ב"המבשר השלישי", כשמונה שם עשרה תנאים למשיח, נקט שהמשיח יעשה אותות ומופתים, עיי"ש בתנאי הששי. וכן עיין היטב באיגרות הרמ"ה, איגרת על תחיית המתים (נדפסה גם בסוף ספר יד-רמ"ה מהד' חדשה, עמ' יז) שגם באר שיהיו ניסים וכו', עיי"ש].

²⁵ י"ג: כוזבא.

²⁶ כסף משנה: "מה שכתב שרבי עקיבא היה נושא כליו, צ"ע היכא מייתי לה". וי"א שכוונת הרמב"ם רק למשל [בישעיהו נב, יא אפשר להבין ביטוי זה כמשל], שתמך בו בכל עוז, ראה כאן במפתח מהד' פרנקל, וכן בספר "משיחי השקר ומתנגדיהם" (הרב"ש המבורגר שליט"א, מהד' מורחבת ב"ב תש"ע) עמ' 142 הערה 18.

הוא וכל חכמי דורו²⁸ שהוא המלך המשיח²⁹, עד שנהרג³⁰ בעוונות³¹. כיון שנהרג נודע להם שאינו. ולא שאלו ממנו חכמים לא אות ולא מופת.

[הערת חכ"א שליט"א: "הלשון נושא כלים לקוחה מהתנ"ך, כגון מהאמור על דוד בזמן שהיה אצל שאול. יתכן שהכוונה כפשוטו, כשיטת האברבנאל, אף שמסתמא יכלו למצוא חיילים אחרים צעירים יותר, כי בא לפרסם בפומבי את תמיכתו במרד"].

27 היינו "חזקת משיח", כמבואר מיד, ולכן באמת לא 'טעה' ר"ע. ובאמת הרמב"ם לא כתב "טעה" (אמנם יתכן מפני הכבוד), אלא רק "דימה וכו' נודע שאינו". וראה בנספח כאן. כך נראה לומר בפשטות, וכך ראיתי שיש מבארים, למרות שהלשון בחז"ל שר"ע אמר "דין מלכא משיחא" יותר משמעה ודאות, מ"מ מהיכיל תיתי שר"ע יחשוב עליו כך, ואלו סימני משיח ראה בו שיוחלט הדבר. וצ"ע עדיין. [וראיתי שכתבו בשם ה'ליקוטי שיחות'-חב"ד שנקט שר"ע התכוון ודאי, ודנו בדבריו בספר יחי המלך].

וחשב ר"ע עליו כך ("חזקת משיח") בגלל שבר כוכבא היה גיבור במלחמה, בזריקת אבנים (מדרש). ולכא' לפי המשך דברי הרמב"ם בהלכה הבאה בהגדרת "חזקת משיח" נראה שהיו בו עוד תכונות שהצדיקו זאת. ובאמת הרב קפאח זצ"ל כתב שהרמב"ם לא כתב בהלכות מלכים שהמלך המשיח הוא נביא (כמש"כ בעצמו בהלי תשובה ט, ב! והיא שאלה טובה. וראה בהערה לקמן על הלכה ד), מפני שבר כוכבא לא היה נביא, וא"כ לא היה שייך שיקראו ר"ע משיח. וראה מש"כ במפתח במהד' פרנקל בשם ספר ויואל משה בכיוון זה, שמשיח צריך להיות נביא, אלא שנקט מכח זה לומר שאכן בר כוכבא היה במעלות כנביא. [ולכא' צ"ע האם מוכרח כך, שהרי בר כוכבא היה רק "חזקת משיח", ראה בהערה הקודמת, ובזה א"צ דוקא "נביא", אבל משיח ודאי אולי כן צריך להיות נביא?].

[ומה שנמצא ביקורת על בר כוכבא (כמו על שאמר 'לא תסעוד ולא תכסוף', ועוד), הנה זה היה יותר מאוחר, וכמפורש שנהרג בעוונות. וגם לא כתב הרמב"ם שהמשיח יהיה צדיק שלם מבלי שום חטא]. **וראה בנספח כאן בסוף: בענין דברי רבי עקיבא על בר כוכבא שהוא מלך המשיח.**

הו"א שאולי דומה לדברי ר"ע על בר כוכבא: דברי יעקב אבינו על שמשון!! ראה ב"ר פרשת ויחי על ברכת יעקב לדן.

28 וכ"כ הרמב"ם גם בהלכות תענית פרק חמישי ה"ג: "ודימו כל ישראל וגדולי החכמים". [ואע"פ שמבואר במדרש (איכה רבה פ"ב) שרבי יוחנן בן תורתא חלק על רבי עקיבא ("יעלו עשבים בלחייך ועדיין אינו בא"), מ"מ פשוט לרמב"ם מסברא שהוא היה דעת מיעוט מול רבי עקיבא הגדול, עמוד תורה שבעל פה]. ויל"ע על לשון הרדב"ז כאן: "ולענין בן כוזיבא אין ספק שהיה מחלוקת בין החכמים, מקצתם לא האמינו שהוא משיח, וקצתם האמינו ורבי עקיבא מכללם", והרי ברמב"ם מבואר שהוא רק דעת מיעוט מול כל חכמי הדור.

29 ויל"ע מה פשר הכפל כאן על רבי עקיבא: "אמר עליו וכו' ודימה הוא"? ואולי כוונתו לומר שבאמת רק הוא אמר (ופרסם והכריז), מה שכל חכמי הדור רק דימו בליבם ולא אמרו לאחרים, מחמת ספק או טעמים אחרים, וצ"ע.

30 "ונפל ביד גויים" (רמב"ם הלי' תעניות שם). על הדעות השונות בחז"ל ובספרים מה היה סופו של בר כוכבא (מיתה או הרג, וע"י מי), ראה בהרחבה בספר "משיחי השקר ומתנגדיהם" (לרב"ש המבורגר שליט"א) בנספח ג' שם.

ועיקר הדברים ככה הן³², שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים³³, ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן, וכל³⁴ המוסיף או גורע או שגילה פנים בתורה והוציא הדברים של מצוות מפשרון הרי זה בודאי רשע ואפיקורוס.

הלכה ז

ואם יעמוד מלך³⁵ מבית דוד³⁶ הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו³⁷, כפי תורה שבכתב ושבעל פה³⁸, ויכוף³⁹ כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה,

³¹ שלו, לכאורה. אמנם לא מוכרח בלשון, שלא כתב "בעוונותיו", אבל בחז"ל נמצא דבר זה על בר כוזיבא, כגון מה שאמר "לא תסעוד ולא תכסוף", ומה שהרג את ר"א המודעי, כמובא שני הדברים בירושלמי תענית פ"ד ה"ה. [ואכמ"ל לגבי עצם הענין המחודש שנמצא בחז"ל על אדם שנהרג או סובל בעוון הכלל, ראה למשל סנהדרין לט לגבי יחזקאל, כתובות ח, ב, שבת לג, ב ספר חסידים סי' קיג ותקכח, ועוד].

³² שהמשיח אינו בא ח"ו להביא תורה חדשה, כיש"ו...

³³ העיקר התשיעי בייג עיקרים של הרמב"ם.

[ומש"כ במדרש ויקרא רבה יג, ג "תורה חדשה מאתי תצא" לגבי הלכות שחיטה, אכמ"ל, ודן לבאר זאת ב"ליקוטי שיחות" לאדמו"ר מחב"ד זצ"ל. וגם לא נראה שמדובר בתקופה זו של ימות המשיח.

ויל"ע במבואר בבראשית רבה צח, ט: "למה מלך המשיח בא ומה הוא בא לעשות? לכנס גלויותיהן של ישראל, וליתן להם שלוש מצוות". וע"ע רמב"ם וראב"ד סוף הל' מגילה בקשר לנביאים וכתובים בימות המשיח.

ובענין זכירת יציאת מצרים לעתיד לבא, ראה ברכות יב, ב דעת בן זומא וחכמים, ובדעת בן זומא נראה שתתבטל, וראה בשם הגר"ח ז"ל מש"כ ברשימות שיעורים לגריד"ס זצ"ל בברכות שם ובהגדה מועדים וזמנים לגר"מ שטרנבוך שליט"א (וכ"כ מעצמו בחזון יחזקאל על התוספתא), ובהגדה שם תמה ע"ז הגרמ"ש שליט"א הרי אין שום מצוה שתתבטל בימות המשיח, וחזר ע"ז בשו"ת תשובות והנהגות ח"ד בהערה כ על פסקי ודברי הגר"ח.

ולענין השאלה האם מצוות בטלות או לא בטלות לעתיד לבא, ראה נדה סא, ב, ונראה שמדובר על תחיית המתים, וקוב"ש ח"ב סי' כט, וכן מש"כ בס"ד בחוברת "הכי איתמר" (ישיבת איתמר) ח"ד עמ' 138 ואילך על דחיית הקץ].

³⁴ הוספה ע"פ כל הכת"י וכו', ובדפוסים מצונזרים הושמט.

³⁵ משמע שא"צ שהוא יאמר על עצמו שהוא המשיח (בר כוכבא לא אמר), וכמסתבר שהמלך חזקת משיח לא אמר על עצמו דבר כזה. וצ"ע קצת מדוע זה לא מתנאי מלך המשיח שלפחות הוא יאמר על עצמו שהוא המשיח?

³⁶ והיינו מזרע שלמה, כמודגש ברמב"ם בסהמ"צ ל"ת שסב, בהקדמה לפרק חלק בייג עיקרים, ובאיגרת תימן. וצ"ע לחדש שהרמב"ם חזר בו מכל זה, גם אם צ"ע השמטה זו כאן. [הערת הרב מרדכי פטרפרוינד שליט"א: ועי' בחי' הגרי"ז (סו"פ חיי שרה) מש"כ בביאור ענין זה שיהיה מבית דוד ומזרע שלמה. ויל"ע עוד ברמב"ם (ריש פיי"א ממלכים) שסתם שהמשיח יעמוד מבניו של דוד ולא הדגיש דדוקא מזרע

וילחם מלחמות ה'⁴⁰, הרי זה **בחזקת שהוא משיח**. אם עשה והצליח, וניצח כל האומות שסביביו ובנה מקדש במקומו וקיבץ נדחי ישראל, הרי זה **משיח בודאי**. ואם לא הצליח עד כה או נהרג⁴¹, בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה, והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו. ולא העמידו הקב"ה אלא לנסות בו רבים⁴², שנאמר **"ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהן ולברר וללבן עד עת קץ כי עוד למועד"**⁴³.

שלמה. וע"ע במרגליות הים (סנהדרין צ"ה: אות ו') ובניצוצי זוהר (שלח קע"ג) מה שציין בענין זה, והביא מהזוהר ומעוד מקומות דיש משמעות שהמשיח מזרע נתן בן דוד, וצ"ע.

³⁷ בעל חכמה יתר משלמה (רמב"ם הל' תשובה ב, ט).

³⁸ לא ברור כ"כ מדוע ההדגשה הזאת גם "בתורה שבע"פ", שלכאורה פשיטא, וראה בספר מלכות בית דוד לרב דוד מלינובסקי זצ"ל בסי' לט.

³⁹ בספר התקופה הגדולה עמ' 390 תמה מדוע צריך כפיה, והרי אין ישראל נגאלים אלא בתשובה (הל' תשובה פ"ז ה"ה), וא"כ כבר שבו ובזכות זה בא המשיח, ומדוע נצרך כפיה. [וכן אפשר להקשות ע"פ המבואר בפרק הבא שאליהו יבוא "ליישר ישראל ולהכין ליבם". ואפ"ל שאפילו הכי היינו שרובו זכאי, אבל תמיד יהיו מיעוט חלשים שצריכים כפיה וחיזוק, וכמש"כ מרן הראי"ה זצ"ל בהקדמת עץ הדר עמ' ח-ט].

⁴⁰ "כי מלחמות ה' אדוני נלחם". **עד כאן חמישה תנאים לחזקת משיח**: מלך, יחוס מבית דוד, לומד תורה ומקפיד במצוות, כופה אחרים לתורה, ונלחם.

[וצ"ע מדוע לא כתב כאן הרמב"ם שהמלך המשיח הוא **נביא**, כמש"כ בעצמו בהל' תשובה ט, ב, **"נביא גדול הוא, קרוב למשה רבינו"**! וכ"כ הוא באיגרת תימן, שהמשיח **"נביא גדול מאד וגדול מכל הנביאים מלבד מרע"ה"**, **"מעלתו תהיה יותר מעולה ממעלת הנביאים ויותר נכבדת, זולת מרע"ה"**! ועיי"ש באיגרת תימן שהרחיב בזה. ובס"ד נראה ליישב מדוע לא הזכיר זאת, שהרי באיגרת תימן נוקט הרמב"ם שהחזרת הנבואה היא הקדמת משיח, שנאמר **"ונבאו בניכם ובנותיכם וכו' וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי"** (יואל ג, א-ב), וא"כ פשיטא שהמשיח עצמו יהיה נביא. וע"ע מש"כ בספר **"התקופה הגדולה"** לרב כשר זצ"ל עמ' 389-390 שחזקת משיח הוא כמבואר כאן, אבל אה"נ למשיח ודאי צריכים יותר מזה (ומ"מ צ"ע עדיין מדוע הרמב"ם השמיט זאת לגבי משיח ודאי).]

⁴¹ משמע אפילו הצליח, עצם העובדה שנהרג מוכח שהוא לא המשיח. [והמשיח האמיתי אה"נ שאכן ימות בסוף, כמבואר בהקדמת הרמב"ם לפרק חלק "המשיח ימות וימלוך בנו תחתיו ובן בנו" וכו' (וע"ע על זה בויכוח הרמב"ן, כתבי הרמב"ן במבוא לויכוח ובעמ' שז ושטו). אלא ששם מיתה וכאן נהרג, שם משיח ודאי אחר הרבה שנים וכאן חזקת משיח].

⁴² אם אחרי מיתתו יתאכזבו ויתייאשו מחמת "חזקת משיח" שנסתרה מציאותו, או ימשיכו לקוות למשיח האמיתי. [ולא קשור לר"ע וחבריו, שהם בסך הכל אמרו בצדק שהוא "חזקת משיח". וע"ע "יחי המלך" פרקים נ-נא, וצ"ע].

⁴³ דניאל יא, לה. על פסוק זה כתב הרמב"ם גם באיגרת תימן, כעין הכתוב כאן, שיהיו צרות ונסיונות שיבחנו את המאמינים.

אף⁴⁴ ישוע הנוצרי שדימה שיהיה משיח ונהרג בבית דין⁴⁵, כבר נתנבא בו דניאל שנאמר **"ובני פריצי עמד⁴⁶ ינשאו להעמיד חזון ונכשלו"**. וכי יש מכשול⁴⁷ גדול מזה? שכל הנביאים דברו שהמשיח גואל ישראל ומושיעם ומקבץ נדחיהם ומחזק מצוותן, וזה גרם לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי ה'⁴⁸! אבל מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו⁴⁹. וכל הדברים האלו של ישוע

⁴⁴ קטע מצונזר, אבל ברור בכל הכת"י ודפוסים קדמונים, אע"פ שמחמת החידוש בדברים אלו היו שפקפקו בזה האם הוא אכן מהרמב"ם, ראה במאמר בקובץ "ישורון" כט עמ' תשפח ואילך. [וכבר תמה הר"י שילת שליט"א על הצנזור שצנזר כאן, שהרי קטע זה הוא אדרבה "לטובת" הגויים, שיש להם תפקיד בעולם... (ומ"מ) כותב הרמב"ם גם גנותם שהם מאמינים בשקר...].

⁴⁵ כמפורש בסנהדרין מג, א שהרגוהו ב"ד על שכישה והסית והדיח את ישראל. [ובכתביהם נמצא שהנציב הרומאי בא"י צלבו, ומ"מ הם מאשימים את היהודים שזה היה בגללם].

⁴⁶ שיש"ו אמו יהודיה ואביו גוי, והלכה שהוא יהודי (רמב"ם איגרת תימן עמ' קיט במהד' מוה"ק). וזה שהוא יהודי נמצא בכמה מקומות בחז"ל, כגון אגדות החורבן בגיטין. וכלשון מרן הראי"ה זצ"ל: 'פושע ישראל שעשוהו עכו"ם עבודה זרה'.

⁴⁷ הוא עצמו נכשל, ובעיקר גם הכשיל והפיל את עם ישראל ואת העולם.

⁴⁸ וכך שיטת הרמב"ם בכמה מקומות שהנצרות היא עבודה זרה, "עבודה זרה בשיתוף". ראה בהלכות ע"ז ט, ד, והלכות מאכ"א יא, ז ופיה"מ ריש ע"ז.

⁴⁹ [ישעיהו נה, ח. נראה שכוונתו להדגיש שרק מעלה כאן בסמוך השערה "בדרך אפשר", וצ"ע. וע"ע לרמב"ם בהלכות מעילה מה שהזהיר לגבי טעמי מצוות איך לחשוב בהם].

גם דברים שנראים לנו מכשול עצום למעשה הם **לטובה** ("כל מאי דעביד רחמנא לטב עביד" של ר"ע בסוף ברכות על עניני הפרט, הוא כנ"ל גם בעניני הכלל, ואפילו על יצה"ר אמרו חז"ל והנה טוב מאד), והקב"ה מגלגל גלגולים בעולם כדי להגיע למטרה מסויימת [וכפרשת יוסף ואחיו ומגילת אסתר. ב"ר פה, א: "ויהי בעת ההיא, רבי שמואל בר נחמן פתח, כי אנכי ידעתי את המחשבות אשר אנכי חושב עליכם נאום ה' מחשבות שלום ולא לרעה לתת לכם אחרית ותקוה (ירמיה כט, יא), שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק בורא אורו של מלך המשיח". וע"ע באורות, ישראל ותחייתו יב, על תנועת עולמים אלוקית שמסבבת תמיד בכל המפעלים והמעשים את אורו של משיח]. ובספר התקופה הגדולה עמ' 394 תמה שקשה מאד להבין כוונת הרמב"ם איך הנצרות והאיסלם "מיישרים דרך למלך המשיח", כשעיננו רואות איך הם כ"כ להיפך מכל זה, עיי"ש.

וכאן רואים שאמנם בסוף המשיח יבוא "פתאם" [וכאמירה הידועה של הגר"ח מוולוז'ין זצ"ל, שמובאת בנפש החיים מהד' חדשה עמ' תנג, וע"ע בנספח כאן]

הנוצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא ליישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד⁵⁰, שנאמר "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד"⁵¹. כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות, ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב, והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה. אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות, ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם ואינן כפשוטן וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא - מיד הם כולן חוזרין, ויודעים ששקר נחלו אבותיהם, ושנביאיהם ואבותיהם הטעו⁵².

וכמפורש בתנ"ך: "ופתאם יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים" -- אבל יש בעולם כל הזמן כח ותנועה שמסובבים אותו לקראת השלמתו בימות המשיח. רוחא דמלכא משיחא. "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח", כעין צמח שגדל ועולה. [ומה שהרמב"ם מעלה כאן השערה, בלי מקור בחז"ל, נראה שהוא לשיטתו בסוף הלכות תמורה על טעמי מצוות, ש"כל מה שאתה יכול לתת לו טעם תן לו טעם". ומ"מ צע"ג, ששם בהלי' תמורה כשמציע טעם מדיליה כותב "יראה לי", וכן הוא עקבי בחיבורו בעניני הלכה שלא מצא מקור מפורש או ראייה מפורשת בחז"ל שכותב "יראה לי", וכאן כותב בכזאת ודאות!!]

ועוד מגביר התמיהה, שהוא בעצמו אומר כאן: "מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם, כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו", ואיך סותר עצמו מיד ואומר כידוע?

ומה שנראה שצריכים לומר, שהוא בחינת "כך נגלה לי מסוד השם ליראיו" שכתב הראב"ד בהלי' בה"ב פ"ו, וכנ"ל לרמב"ם היה איזה גילוי בזה. או שהיה לו מדרש שאינו בידינו, או מסורת שכך קיבל מרבותיו ואבותיו].

⁵⁰ יתכן שלשונו כאן ע"פ תפילת "עלינו לשבח": **"לתקן עולם במלכות שדי וכל בני בשר יקראו בשמך"** וכו'. [ביחד", "שכם אחד" – באחדות, בזכות עשיית השלום בעולם (לקמן יב, ב) וביטול הקנאה והתחרות (לקמן יב, ה)].

⁵¹ ודבר זה של הכרת העולם כולו בקב"ה, הננו מזכירים זאת בקריאת שמע, כמש"כ רש"י ע"פ הספרי: "ה' אלהינו ה' אחד - ה' שהוא אלהינו עתה ולא אלהי האומות, הוא עתיד להיות ה' אחד, שנאמר (צפניה ג, ט) כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה', ונאמר (זכריה יד, ט) ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד".

⁵² והיה אפשר לעשות התעוררות "בבת אחת" בדרך נס, אבל ככה מרוויחים שזה קצת בדרך "הטבע" כביכול, וכידוע שהדרך היא למעט בנס, ושנס בלב האדם הוא הגדול שבניסים, ראה רמב"ן עה"ת פרשת בשלח על הקשיית לב המצרים, וכן ההוכחה מ"לא דובים ולא יער", ואכמ"ל. [וצ"ע בכל זאת, מדוע נצרך צער וצרות עצומים ונוראים רק בשביל זה]. ולפי מהלך הרמב"ם "מובן" לנו לבאר [בדיעבד] גם את כל עסק המשיחיות של חלקים מחב"ד בזמננו, שסוף סוף גורם שפשט מאד מאד ענין המשיח בעולם והתחזקה הציפיה לו.

רמב"ם - הלכות מלכים ומלחמות פרק יב

הלכה א

אל יעלה על הלב⁵³ שבימות המשיח⁵⁴ יבטל דבר ממנהגו של עולם, או יהיה שם חידוש במעשה בראשית, אלא עולם כמנהגו נוהג⁵⁵. וזה שנאמר בישעיה **"וְגַר זֶאֱבָע עִם כְּבִישׁ וְנֹמֵר עִם גְּדֵי יִרְבֵּץ"**, משל וחיידה⁵⁶, ענין הדבר שיהיו ישראל יושבין לבטח עם רשעי עכו"ם המשולים כזאב ונמר, שנאמר **"זֶאֱבָב עֲרֻבוֹת יִשְׁדָּדִם וְנֹמֵר שׁוֹקֵד עַל עֲרִיהֶם"**, ויחזרו כולם לדת האמת⁵⁷, ולא יגזלו ולא ישחיתו, אלא יאכלו דבר המותר⁵⁸ בנחת עם ישראל⁵⁹, שנאמר **"וְאֵרִיָּה כְּבָקָר יֹאכֵל תֵּבֶן"**. וכן כל כיוצא באלו הדברים בענין המשיח הם משלים, ובימות המלך המשיח יוודע לכל לאי זה דבר היה משל ומה ענין רמזו בהן.

⁵³ כבר הערתי שנחלקו חז"ל בזה. והיא שאלה עקרונית ביותר על ימות המשיח, והתייחס אליה הרמב"ם גם בהקדמתו לפרק חלק. והאדמו"ר מחב"ד זצ"ל בליקוטי שיחות חידש שיש שתי תקופות בזה.

⁵⁴ "ימות המשיח" ביטוי שמובא גם לקמן מספר פעמים, ונראה יותר שכוונתו לאחר שבא המשיח, ולא בהכרח כולל את התקופה שלפניו. אמנם ראה אוצרות הראי"ה ח"ב עמ' 236 למטה, ש"ימות המשיח" ואפילו סתם שם "משיח" יכול לכלול גם את התקופה שלפני בואו, אתחלתא דגאולה, מאז שהתחיל ענינו.

⁵⁵ **השגת הראב"ד: והלא בתורה והשבתי חיה רעה מן הארץ**. [והיינו שזה לא משמע משל (כהצעת הרדב"ז והמגדל עוז), ולא רבי יהודה ורבי שמעון מבארים כמשל, אלא לכו"ע נס (ראה רמב"ן עה"ת שם). וצ"ע מנין לראב"ד לקשר פסוק זה בדוקא לימות המשיח? לכא' פסוקים שמדברים על הברכות "אם בחוקותי תלכו", ולכן מסתבר שאכן יהיה כך בימות המשיח אבל לא מצד זה, ולא דוקא אז, ודוק].

⁵⁶ היו שהשיגו על הרמב"ם מדוע מבאר כך ולא כפשוטו, וראה באיגרת תחיית המתים (מהד' מוה"ק עמ' שע) מה שענה להם.

⁵⁷ לקיים ז' מצוות בני נח ולהאמין בהשם. אבל במהד' פרנקל ציינו שתי גמרות שמשמע שיקיימו את כל המצוות כיהודים [אע"פ שלא יקבלום כגרים, כמאמר חז"ל ביבמות וע"ז שאין מקבלים גרים לימות המשיח, מפני שבאים להתגייר מפני גדולתם של ישראל].

ורשעי העכו"ם ודאי ימותו ויכרתו לפני כן, בתקופת גוג ומגוג, וזהו "וקרקר כל בני שת", ואכמ"ל.

⁵⁸ דבר המותר – דברים כשרים, לפי השיטה שממש יקיימו מצוות ישראל, ראה הערה הקודמת. ואם לא כך, צ"ל שכוונתו לדבר המותר מאיסור גזל. וכן נראה יותר, מהלשון "בנחת", בלי רשע ושוד.

⁵⁹ במהד' פרנקל ע"פ כת"י: כישראל.

הלכה ב

אמרו חכמים: אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד⁶⁰.

יראה מפשוטן של דברי הנביאים, שבתחילת ימות המשיח תהיה מלחמת גוג ומגוג⁶¹, ושקודם מלחמת גוג ומגוג יעמוד נביא⁶² ליישר ישראל⁶³ ולהכין ליבם⁶⁴, שנאמר **"הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא"**⁶⁵ וגו'. ואינו בא לא לטמא הטהור ולא לטהר הטמא, ולא לפסול אנשים שהם

⁶⁰ שייך בתוכנו להלכה הקודמת. הרמב"ם פוסק כשמואל, כאן ובהל' תשובה ט, ב. אבל בכמה סוגיות מבואר שיש הרבה שחולקים עליו (כגון בסוגיית כלי נשק האם נחשב תכשיט, בשבת סג, חכמים שהלכה כמותם ס"ל דלא כשמואל. וכן יש על זה "ופליגא דשמואל" בברכות לד, ב, שבת קנא, ב, פסחים סח, א) וס"ל שיהיה שינוי טבע בימות המשיח. וגם הרמב"ם עצמו פסק לגבי כלי נשק בשבת כחכמים, וכן בהל' תשובה ח, ז הביא את המימרא "כל הנביאים לא התנבאו אלא לימות המשיח"! ואכמ"ל בסוגיות הגמרא ובדברי הרמב"ם בענין זה, ודן בזה גם בשו"ת הרדב"ז, וראה בהרחבה במאמר הרב יהודה שביב זצ"ל בתחומין ה.

ועוד מבואר בשבת שם שגם לשמואל רק שיעבוד מלכויות לא יהיה, אבל מלחמות כן יהיו (בין הגויים לעצמם? גם ביננו לבינם? ראה מהרש"א שם), וכאן (הלכה א והלכה אחרונה) מבואר ברמב"ם שלא יהיו מלחמות! וצ"ע.

⁶¹ נחלקו חז"ל האם מלחמת גוג ומגוג תהיה קודם ביאת המשיח או לאחריו, ועיין בספר התקופה הגדולה עמ' 402 ואילך מה שציין בזה. ועכ"פ באיגרת תימן מפורש דעת הרמב"ם שהמשיח ילחם מלחמה זו.

⁶² אליהו. ובא גם לבשר את הגאולה, ראה רש"י בעירובין מג, ב: "יבוא אליהו לבשר".

⁶³ רמב"ם הלכות שמיטה ויובל: "והלך ישר כמו שעשהו האלהים". [ויל"ע על הכפל "ליישר ישראל ולהבין ליבם". ואולי ליישר הוא במעשה, כמו "והלך ישר" (ולא כמו "ביושר לבבך" שבפרשת עקב), וקמ"ל שגם להכין ליבם].

⁶⁴ ציינו במהד' פרנקל שקשור לחז"ל שגאולה תלויה בתשובה (לכו"ע, רק למ"ד אחד מעמיד להם מלך קשה כהמן" וכו', כמבואר בסנהדרין, ואולי אליהו יבוא במקומו). וברמב"ם הל' תשובה פ"ז ה"ה כתב: "כל הנביאים כולן צוו על התשובה ואין ישראל נגאלין אלא בתשובה, וכבר הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן ומיד הן נגאלין שנאמר והיה כי יבאו עליך כל הדברים וגו' ושבת עד ה' אלהיך ושב ה' אלהיך וגו'". ואין הכרח שס"ל גאולה תלויה בתשובה מצידנו, אלא שבסוף יהיה תשובה, כגון שאליהו או ח"ו מלך קשה כהמן יזרז אותנו לזה. [ואולי אפ"ל שלקושי הדבר נצטרך דוקא בזה סיוע מאליהו, אע"פ שמעצמנו נחזור בתשובה על כל שאר הדברים].

⁶⁵ "לפני בוא יום ה' הגדול והנורא" - והכוונה למלחמה הנוראה. [הביטוי "יום ה' בתנ"ך הכוונה ליום דין ונקמה בגויים].

בחזקת כשרות ולא להכשיר מי שהוחזקו פסולין⁶⁶, אלא לשום שלום בעולם⁶⁷, שנאמר **"והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם"**⁶⁸. ויש מן החכמים שאומרים שקודם ביאת המשיח יבוא אליהו⁶⁹.

וכל אלו הדברים וכיוצא בהן לא ידע אדם איך יהיו עד שיהיו⁷⁰, שדברים שתומין הן אצל הנביאים⁷¹. גם החכמים אין להם קבלה בדברים אלו⁷², אלא לפי הכרע הפסוקים, ולפיכך יש להם מחלוקת בדברים אלו⁷³.

⁶⁶ ויש דעות תנאים כאלו בסוף עדויות.

⁶⁷ שלום אמיתי, וחיובי, לא רק מניעת מריבה, אלא בלב, אחדות ליבות של "שכם אחד לעבדך" כמפורש לעיל. "והשיב לב אבות על בנים" וכו'. [וע"ע בנספח כאן על "בימות המשיח – האם מנהג אחד שווה לכולם?", האם כל ישראל ינהגו אז אותם מנהגים ויתבטלו חילוקי המנהגים של העדות השונות].

וע"ע בפיה"מ לרמב"ם סוף עדויות, על המשנה בענין מטרת בואו של אליהו, שמבאר הרמב"ם נפלא את משימת אליהו לעשיית שלום, כדי לבטל את ה"שנאת חינם" שקיימת אצלנו. וא"כ הוא כעין שכתב מרן הראי"ה זצ"ל באורות הקודש, ש"אם נחרבנו ע"י שנאת חינם – נשוב להבנות ע"י אהבת חינם", והגאולה תבוא רק ע"י תיקון הדבר, על ידינו או לפחות (מצד קושי הדבר) בעזרת אליהו. יתכן שבגאולת "אחישנה" אנחנו נצליח לסלק את השנאת חינם, ובגאולת "בעיתה" אליהו יבוא לעשות זאת בנו.

יל"ע בכוונת הרמב"ם האם דבר זה של עשיית השלום הוא דבר נוסף על "ליישר את ישראל ולהכין ליבם" שכתב לפני כן?

ועוד נעיר לנוסח הרמב"ם כאן וכן בפירוש הראב"ד על עדויות (משנה אחרונה) "לשום שלום בעולם", לבין הנוסח במשנה שם בתלמוד: "לשום שלום ביניהם".

⁶⁸ מלאכי ג, כד, סיום כל הנביאים. והיינו ששבים אחד לשני לאהבה. ועיי"ש ברש"י פירוש אחר לפסוק בשם רבי מנחם, וכן ברד"ק ומצודת דוד וציון שם, שהכוונה לשוב אל ה' ביחד.

על קירבת הדעת והבנת הלב שצריכה להיות בין דור האבות לדור הבנים, עסק מרן הראי"ה זצ"ל בספריו. [שלום נוסף: בין העמים].

[פסוק נוסף שמדבר על אליהו והשלום: "מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום" (ישעיהו נב, ז), והמבשר הוא אליהו, כמבואר בפסיקתא רבתי פיסקה לה].

⁶⁹ אולי כוונתו שלא כדעה הראשונה, שהוא "קודם דקודם" למשיח, עוד לפני גוג, וצ"ע.

[ויש שהבינו כוונתו שיש מחלוקת האם אליהו יבוא לפני המשיח או אחריו, או אפילו שכלל לא יבוא בקשר לגאולה, ראה משי"כ בפלתי יו"ד סי' קי בסוף קונטרס בית הספק, וכן בספר משנה שכיר – מועדים (ענין בין המיצרים), וכן משי"כ בשו"ת חת"ס ח"ו סוף סי' צח ד"ה שאני התם דאמר קרא הנה אנכי שולח, וצ"ע].

⁷⁰ ולכן צריכים "פתיחות" לקבל את המתרחש, ולא להגיד "זה לא לפי מה שלמדתי/ חשבתי/ דמיינתי איך הדברים צריכים להיות", ודוק. "מאת השם היתה זאת, היא נפלאת בעינינו".! וראה לדוגמא, בספר 'אם הבנים שמחה' עמ' קלד-קלה. וכן מעשה

ועל כל פנים אין סידור הוויית דברים אלו ולא דקדוקיהן עיקר בדת⁷⁴, ולעולם לא יתעסק אדם בדברי ההגדות ולא יאריך במדרשות האמורים בענינים אלו וכיוצא בהן, ולא ישימם עיקר, שאין מביאין לא לידי יראה ולא לידי אהבה⁷⁵. וכן לא יחשב הקיצים⁷⁶, אמרו חכמים⁷⁷ תיפח רוחם⁷⁸ של מחשבי הקיצים⁷⁹, אלא יחכה ויאמין בכלל הדבר כמו שבארנו.

שסיפר הרצי"ה זצ"ל בשיחה על זמן הכרזת החלוקה (שיחה המכונה מזמור י"ט), מה שהסכימו יחד מרן הגרימ"ח זצ"ל והוא.

והיינו, שייתכנו דברים לא צפויים ושלא חשבנו או הבנו בלימוד שכך יהיו הדברים: כגון כשיש סיבוכים וירידות במהלך הגאולה ["דומה דודי לצבי"י! נגלה ונכסה. וראה בספר "משמיע ישועה" עמ' 357-358 המעשה ברבינו הרצי"ה זצ"ל עם הרב יהושע בן מאיר שליט"א, "היכן הנייר" שכתבו לך כיצד תהיה הגאולה], וכגון "ופתאם יבוא אל היכלו" מול מהלך של "קימעא קימעא", וכגון גאולה תלויה או אינה תלויה בתשובה, וכגון חזרת ישראל לארצו המונהגת ע"י אנשים שאינם שומרי תומ"צ (בציונות), ועוד.

⁷¹ וקשה לדעת תמיד האם הוא משל או כפשוטו, וכן מה הנמשל.

[טעם נוסף אפשר לומר שלא נדע איך יהיה, מפני שייתכנו מספר מהלכים שונים זה מזה שתלוי הדבר בזכותינו, וכגון המבואר בסנהדרין צח, א האם אחישנה/ בעיתה, וכן וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה/ עני ורוכב על חמור].

⁷² וא"כ מסתבר שגם הרמב"ם עצמו בשני פרקים אלו לא התכוון שדוקא כך צריך להיות, אלא כלל הענין חשוב. או יתכן אחרת, שמה שכתב הם דברים מוסכמים ובטוחים, ויל"ע. [ועכ"פ חידש הרמב"ם שחכמים אין להם קבלה בדברים אלו, וכל המחלוקות בזה הם מסברא שלהם בהבנת הפסוקים, ויל"ע מה מקורו].

⁷³ יתכן שכוונתו לריבוי מחלוקות בענין זה, יותר מאשר ענינים אחרים בתורה [ומ"מ בעל עניני התורה מצאנו מחלוקות רבות אצל חכמים, וכידוע].

⁷⁴ אבל עיקר האמונה הזאת היא כן עיקר בדת, וכמו שמנה זאת הרמב"ם ב"ג עיקרים.

⁷⁵ אע"פ שלכאורה עצם העיסוק בפרטים הוא גם חלק מצפיית הישועה (ואה"נ שהעיסוק בכללות הדברים הוא כן מצוה וענין), וא"כ מה הקפידא דוקא על הוספה ב"יראה או אהבה", ויל"ע. ועוד יל"ע, שיתכן שיש כאלו שהעיסוק הזה כן מחזקם באהבה ויראה.

⁷⁶ ומ"מ באיגרת תימן לימד הרמב"ם זכות על רס"ג שחישב את הקץ כדי למנוע יאוש מהגאולה מעם ישראל, וגם הוא בעצמו כתב קץ. וע"ע 'מפני הרב' לגריד"ס עמ' רמב.

⁷⁷ סנהדרין צז, ב.

⁷⁸ בכת"י: תיפח דעתן. ויתכן שיש בזה שינוי משמעות. וראה בביאור הפירוש בזה בברכ"א סנהדרין צז, ב. ועוד אפ"ל כוונתו שדעתן על הקץ לא מתקיימת.

⁷⁹ טעם הדבר מפורש באיגרת תימן: "ולפיכך מנעונו חז"ל מלחשוב הקיצים לביאת המשיח, לפי שיכשלו בהם ההמון, ושמא יטעו בראותם שבאו הקיצים ולא בא וכו' לפי שהם תקלה לעם". בסנהדרין צז, ב: "מאי ויפח לקץ ולא יכזב, אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שאומרים (ראה דק"ס), ולא

הלכה ג

בימי המלך המשיח, כשתתיישב ממלכתו ויתקבצו אליו כל ישראל, יתייחסו כולם על פיו⁸⁰ ברוח הקודש שתנוח עליו⁸¹, שנאמר **"וישב מצרף ומטהר"** וגו', ובני לוי מטהר תחילה ואומר זה מיוחס כהן וזה מיוחס לוי, ודוחה את שאינן מיוחסין לישראל, הרי הוא אומר ויאמר התרשתא להם וגו' עד עמוד כהן לאורים ולתומים, הנה למדת שברוח הקודש⁸² מייחסין המוחזקין ומודיעין המיוחס. ואינו מייחס ישראל אלא לשבטיהם⁸³ שמודיע שזה משבט פלוני וזה משבט פלוני⁸⁴, אבל אינו אומר על שהן בחזקת כשרות זה ממזר וזה עבד, שהדין הוא שמשפחה שנטמעה נטמעה⁸⁵.

כנדפס: שהיו אומרים) כיון שהגיע הקץ ולא בא - שוב אינו בא. אלא חכה לו, שנאמר אם יתמהמה חכה לו". ולפי ביאור הרמב"ם, נראה "שאומרים" היינו העם. [מין הגרים"ח זצ"ל (בספרו מי מרום ממעיני הישועה פרק א) כתב טעם נוסף, מצד שמחשבי הקיצים דוחים את הציפיה דוקא לזמן ההוא, ובאמת צריכים לצפות בכל רגע שיכול להגיע, גם אם לא "בעיתה", אלא מפני "אחישנה", עיי"ש. וכעיי"ז כתב לפרש גם בספר אהבת אמת מאמר ב', צוין לו בגמ' מתיבתא שם]. ובסנהדרין צז, א נמצא טעם נוסף: "רבי זירא, כי הוה משכח רבנן דמעסקי ביה (רש"י: "לידע מתי יבוא", וביד רמ"ה: "למשקל ולמטרא אימת אתי לפום דרשה דקראי"), אמר להו במטותא בעינא מנייכו לא תרחקוה, דתנינא שלושה באין בהיסח הדעת, אלו הן משיח, מציאה, ועקרב".

⁸⁰ שהוא בתור מלך ישאל את "עד עמוד כהן לאורים ולתומים"? [ועי"ע במאמר הגרז"נ שליט"א שצוין בהערה הבאה, שדן על פשט דברי חז"ל שאליהו יעסוק ביחוס ולא המשיח].

⁸¹ לכאורה קשה, דלאו בשמים היא, ותו, דצריך ב"ד לזה (ראה במפתח במהד' פרנקל, וראה מש"כ במאמר הגרז"נ גולדברג שליט"א בספר הזכרון לרב עוזי קלכהיים זצ"ל "ישועות עוזו", וכן מש"כ בספר חגוי הסלע, קרית ספר תשע"ח, על הלכות מלכים).

⁸² לכאורה כתוב אורים ותומים בפסוק, אלא שהם גופא היא בחינת רוח"ק. וראה רמב"ם וראב"ד הל' בה"ב ד, א ואנצ' תלמודית ערך אורים ותומים.

⁸³ עתידה א"י שתתחלק לשבטים, ב"ב פרק שמיני.

⁸⁴ ראה בספר 'אורות' (ישראל ותחייתו, כז) על שכחת השבטים בזמננו, ועל חזרת חלוקת השבטים במידה מסויימת אלינו ויתרונה.

⁸⁵ ואילולי זאת היה מגיע אליהו ומוציא מאיתנו חבורות חבורות של פסולים... (קידושין). ושם יש לשון ש"עתידיים ממזרים להטהר", ומשמע שלא רק ימשיך המצב של 'נטמעה', אלא יהיה הכרח לטהרם ולנקותם מפגמם הנשמתי. [על גדרי

הלכה ז

לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח⁸⁶ לא כדי שישלטו על כל העולם ולא כדי שירדו בעכו"ם ולא כדי שינשאו אותם העמים ולא כדי לאכול ולשתות ולשמוח, אלא כדי שיהיו פנוין בתורה וחכמתה, ולא יהיה להם נוגש ומבטל⁸⁷, כדי שיזכו לחיי העולם הבא, כמו שביארנו בהלכות תשובה⁸⁸.

"שנטמעה נטמעה" ראה גם במאמר הרב יואל עמיטל שליט"א, המעין, טבת תשע"א, והמשך דיון בהמעין ניסן תשע"א].
⁸⁶ בניגוד לע"ה שמעוניינים בעושר ובהצלחה.

⁸⁷ בשם משמואל (וישב, תרע"ב) כתב קצת לתמוה על זה מהמדרש "ביקש יעקב לישוב בשלוח קפץ עליו רוגזו של יוסף, צדיקים מבקשים לישוב בשלוח, אמר הקדוש ברוך הוא לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעוה"ב אלא שמבקשים לישוב בשלוח בעוה"ז" – "ויש לתמוה מה עוול מצאו בו ביעקב שביקש לישוב בשלוח, שבודאי לא חפץ בשלוח להתענג בתענוגי עוה"ז רק לעבוד עבודתו עבודת הקודש בלב פנוי מטרדות, וכן כל הצדיקים בודאי אין מגמת פניהם לתענוגי עוה"ז, וא"כ למה לא יבקשו לישוב בשלוח על התורה ועל העבודה. וברמב"ם שכל יעודי התורה וכל מה שנתאוו כל ישראל לימות המשיח הוא רק שיהיו פנויים לעסוק בתורה ובמצוות לזכות בהן לחיי עוה"ב, ובסוף ה' מלכים לא נתאוו החכמים והנביאים ימות המשיח לא כדי שישלטו וכו' אלא כדי שיהיו פנויים בתורה וחכמתה ולא יהי להם נוגש ומבטל כדי שיזכו לחיי עוה"ב. וא"כ כל ישראל המתפללים על המשיח הרי הם מבקשים לישוב בשלוח". ועיי"ש.

[ואפ"ל שכוונת הרמב"ם בעיקר על "נוגש ומבטל", שכך אי אפשר בכלל ללמוד, וכגון בזמננו שצריכים אפילו בארצנו כשיש מלכות ישראל בחורים רבים רבים בגבולות ישראל ואין ביכולתם ללמוד, וזה יתבטל, אבל ודאי שיהיו עדיין נסיונות וקשיים ולימוד מתוך הדוחק, מה שחז"ל והרמב"ם ה' תלמוד תורה שבחו זאת מאד, בחינת "אף חכמתי עמדה לי", תורה שלמדתי באף. וצ"ע].

וע"ע בספר מלכות בית דוד לרב דוד מלינובסקי זצ"ל סי' מ אות ב.
⁸⁸ ט, ב, עיין שם בהרחבת הלשון יותר. והיינו ש"אין בין וכו' אלא שיעבוד מלכויות", מלמד שזאת הנקודה העיקרית, ומהניסוח שבלשון שלילה נראה שעיקר הענין כדי שלא יהיו מפריעים, וכלשון הנמצא בברכות יז: "ומי מעכב? שאור שבעיסה ושיעבוד מלכויות", ודוק.

ועצם הרעיון הזה נמצא במקום שלישי ברמב"ם, בהקדמה לפרק חלק עמ' קלא-קלב.

[והוא בודאי נכון, שזה יועיל הרבה לטובת עוה"ב, אלא שכפי שנראה מתפילת 'עלינו לשבח', ומדברי המסילת ישרים סוף פרק יט ("... הנה ודאי צריך שיצטער תמיד צער ממש על הגלות ועל החורבן, מצד מה שזה גורם מיעוט כביכול לכבודו ית', ויתאוו לגאולה לפי שבה יהיה עילוי לכבוד השם יתברך, והוא מה שכתב התדב"א שהבאנו למעלה, ומתאוו ומיצר לכבוד ירושלים וכו', ויתפלל תמיד על

הלכה ה

ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה⁸⁹, ולא קנאה ותחרות⁹⁰, שהטובה תהיה מושפעת הרבה, וכל המעדנים מצויין כעפר⁹¹.

גאולת בני ישראל והשבת כבוד שמים לעילוי וכו'. עילוי הכבוד וגאולתן של ישראל, שהרי אי אפשר לכבוד העליון להתרבות אלא בגאולתן של ישראל ובריבוי כבודם שזה תלוי בזה באמת וכו'). **ומהקדמת ספר מוסר אביך, שנראה שלא טובת עוה"ב בלבד היא המגמה של ימות המשיח, אלא גם (ואולי אפילו בעיקר) מצד עוה"ז, קידוש השם וכבוד השם בעולם! וכמש"כ הרמב"ם עצמו לעיל סוף פי"א: "לתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד".** "כל מה שברא הקב"ה בעולם לא בראו אלא לכבודו!" "הופעת מלכות ה' בעולם שהיא עיקר המשיחיות ותכליתה" (עין איה שבת ח"ב עמ' 97, וכע"ז בפנקסי הראי"ה א, תרלז וג רסו, על קידוש השם וכבוד השם בעולם). ועוד יש כאלו שתמהו מכך שנחשב לא לשמה כשעושים עבור עוה"ב, ראה לשונו של הגהות עמק המלך, נדפסו אחרי הרמב"ם בדפוס וילנא. ובמפתח מהד' פרנקל הלי תשובה שם ציינו למש"כ על זה בספר התשובה לג"ר יוסף כהן זצ"ל. ואולי ניתן ליישב את דברי הרמב"ם, ע"פ הדיוק בתפילת עלינו לשבח: "ועל כן נקוה לך השם" וכו'- ברור שהרווח מצד מגמת העולם הוא כבוד השם בעולם, אבל זה "לך", ומה שמצידינו - הרווח הוא רוחני - אישי (ולא גשמי אישי, כמחשבת עמי הארץ) של הגדלת תורה וחכמתה.

ועכ"פ מובלט מאד בדברי הרמב"ם דברי חז"ל שהעוה"ז הוא רק כפרוזדור לעוה"ב, שהרי אפילו ימות המשיח הם "פרוזדור" והכשר לטרקלין ולא מגמה לכשעצמם!! והוא חידוש.]

⁸⁹ וכתתו חרבותם לאיתים וחניתותיהם למזמרות וכו'. והוא בתקופה השניה של ימות המשיח, כי בתחילה: "נלחם מלחמות השם". [ועכ"פ הוא חידוש לומר כך גם למ"ד "אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד", וכבר תמהו בזה].
⁹⁰ "וסרה קנאת אפרים" וכו'. ובמסילת ישרים סוף פרק יט כתב במעלת יעוד זה: "הוא מה שיעד לנו הנביא על הזמן העתיד, שלמען תהיה טובת ישראל שלמה, יקדים הקב"ה להסיר מלבבנו המידה המגונה הזאת, ואז לא יהיה צער לאחד בטובת האחר, וגם לא יצטרך המצליח להסתיר עצמו ודבריו מפני הקנאה, והוא מה שכתוב (ישעיה יא): וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו, אפרים לא יקנא את יהודה". ומבואר בדבריו שתסור הקנאה בתוך חלקי האומה, וכן בין יחידים ליחידים.

[והוא גם למ"ד "אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד", שכנראה אין זה שינוי טבע האדם, אלא בני אדם בבחירתם יגיעו ויתקדמו לכך, ע"פ המצב של עסק כל העולם בידיעת ה'. וכן אם יהיה ריבוי טובה ממילא תתבטל הקנאה].

⁹¹ פשט האדמו"ר מחב"ד זצ"ל בליקוטי שיחות, שלא יחשיבו את המעדנים, וכביטול חמץ שאינו שווה והוא כעפר. והרעיון נמצא כבר בספרים יד המלך ואור שמח, שניהם נמצאים בפרויקט השו"ת, עיין לשונם היפה. [ומ"מ "לא יחדל אביון מקרב הארץ" (דברים פרשת ראה), כמובא בגמרא למ"ד "אין בין עוה"ז לימות המשיח אלא שיעבוד מלכויות בלבד". וקצת צ"ע לכאורה. וראיתי שתמה על זה בפירוש מעשה רקח על הרמב"ם, וראה גם מה שצינו במפתח מהד' פרנקל בתחילת הפרק].

ולא יהיה עסק כל העולם⁹² אלא לדעת את ה' בלבד⁹³, ולפיכך⁹⁴ יהיו (ישראל⁹⁵) חכמים גדולים ויודעים דברים הסתומים⁹⁶ ושיגו דעת בוראם

וע"ע בהקדמה לפרק חלק שעדיין יהיה עמל פרנסה, אלא שיהיה מעט, ויהיה נקל מאד למצוא מחיה.

⁹² ובירמיהו (לא, לב-לג) נראה שרק על בית ישראל נאמר **"כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם"**, וצ"ע עדיין איך משמע בנבואות שונות על ענין זה של ידיעת ה'. [ביואל פרק ג: **"אשפוך את רוחי על כל בשר"** (דרך ה' לרמח"ל עמ' 86 במהד' פלדהיים: **"רוח"ק יהיה שפוך על כל מין האנושי"**!), ואח"כ כתוב **"ונבאו בניכם ובנותיכם"**. ולא ידע האדם פשר הדברים עד שיהיה]

ועכ"פ מוכח שלימוד אמונה ודעת ה' אינו כלול באיסור לגוי ללמוד תורה (סנהדרין נט, א), מאחר שהם יכולים ללמוד תורה על שבע מצוות שלהם (שם), ואחד מהם הוא עבודה זרה, והיינו שאסור להם לכפור וכו', ולכן "ידיעת ה'" הוה בכלל מצוה דידהו [ספר מלכות בית דוד, סי' מ אות ג].

⁹³ ראה הקדמת הרמב"ם למשניות עמ' עה-עח (מהד' מוסד הרב קוק) על תכלית האדם להיות שלם בשכלו ובמעשיו, נבון וחסיד. ובהלכה כאן הדגיש ביחוד את ענין הדעת והחכמה, יתכן מפני שאז תהיה עליה גדולה בהרבה מאשר כעת, וברור שבימות המשיח תהיה גם שלמות המעשים. וברמב"ן דברים ל, ו מבואר שתהיה גם מילת הלב, ויעשו רק דברים טובים, מצד טבעם, מבלי פיתוי היצר, עיי"ש.

⁹⁴ אפשר להבין כאילו ידיעת ה' תהיה רק בעקבות זה שיהיה יותר קל ללמוד וכולם ילמדו וכו'. ובאמת יהיה עוד ענין בזה, של גילוי כבוד ה' אלינו, מצידו, ולכן תרבה הדעת!! לשון רמח"ל בדעת תבונות: **"שיתגלה הקדוש ברוך הוא לכל בריותיו מצד הידיעה וההשגה, לא מצד המופתים, אלא שיראו כבודו ית' ושיגוהו בריבוי הדעת והחכמה. והוא מה שנאמר (ישעיהו יא, ט): "כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים"**, וכתב (ישעיהו נב, ח): **"כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון"**, **"ונגלה כבוד ה', וראו כל בשר יחדו"** (שם, מ, ה), שאז לא יצטרכו אותות ומופתים לאמת האמונה, אלא מצד הידיעה וההשגה".

⁹⁵ ל"ג **"ישראל"** להרבה גירסאות (כת"י ספרדים ותימנים, חוץ מהאשכנזים, ראה שנו"ס מהד' פרנקל), והיינו שבימות המשיח כולם יהיו חכמים גדולים. [אע"פ שכן נכון **שעדיין יהיה עם ישראל אז יותר במעלה מכולם**, וכן משמע בזכריה ב: **"רְגִי וְשִׁמְחִי בְּתַצִּיּוֹן כִּי הִנֵּיבָא וְשִׁכְנִיתִי בְּתוֹכְךָ בְּאֶסְדִּי: וְנִלְוֹ גוֹלִים רַבִּים אֶל ה' בַּיּוֹם הַהוּא וְהָיוּ לִי לְעָם וְשִׁכְנִיתִי בְּתוֹכְךָ וְיִדְעַתָּ כִּי ה' צְבָאוֹת שָׁלַחְנִי אֵלֶיךָ"** (וראה משך חכמה שמות לג, טז). ובירמיהו לא, לג נאמר על ישראל: **"וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת־אֲחֵיוֹ לֵאמֹר דַּעוּ אֶת־ה', כִּי־כֹלֶם יִדְעוּ אוֹתִי לְמִקְטָנָם וְעַד־גְּדֻלָּתָם"**, ומשמע נבואה מיוחדת לישראל שכולם ידעו את ה'. וישנם הרבה פסוקים בנוסח הזה, שהגויים יבואו לציון לקבל תורה. ובע"ז ג, ב מבואר שאין מקבלים גרים לימות המשיח, ופירש רש"י **"דמשום גדולתן ד'ישראל קא עבדי"**, ומבואר שיש מציאות של גדלות ישראל המיוחדת, והגויים ירצו להתגייר ולהיות יהודים, ואיננו מקבלים אותם.

בספורנו כתב דברים נפלאים על **"בני בכורי ישראל"** (שמות ד, כב): **"בני בכורי ישראל. אף על פי שלקץ הימין אהפוך אל העמים שפה ברורה, לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד (צפניה ג, ט), מכל מקום יחשב ישראל אצלי נכבד מכולם באשר הוא בני עובד כמו בן מאהבה, לא כעבד מאהבת שכר ויראת עונש. ומצד מה**

כפי כח האדם, שנאמר "כי מלאה הארץ"⁹⁷ דעה את ה' כמים לים מכסים⁹⁸ (ישעיהו יא, ט).

שהוא בכורי ראשון לעבודתי, בתעות כל האומות מעלי, כאמרו כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלוהינו לעולם ועד וכו' (מיכה ד, ה)". ובאר את הדברים מרן הראי"ה בספרו מדבר שור בדרוש הששה עשר. וע"ע עולת ראיה סוף ח"א, "מוסיף והולך", שעם כל עליית העולם כולו עדיין העיקר הוא מה שעם ישראל יגיע לשלמות מצבו, עיי"ש].

ועכ"פ יוצא שתפילת וציפיית ישראל למשיח היא בגדלות ורוממות מעין דברי מרע"ה: "ומי ייתן כל עם ה' נביאים" וכו', שהרי אז תתמעט היחודיות שלנו, ודוק.

⁹⁶ כמפורש במדרש (במדבר רבה יט, ו) על דברים הקפויים בעוה"ז עתידים להיות צפים בעוה"ב, עיי"ש על הפסוק "אור יקרות וקפאון". ובמדרש נוסף (קה"ר יא, ח) נאמר שתורה של עתה היא בחינת "הבל" לעומת התורה שתהיה אז: "תורה שאדם למד בעוה"ז הבל היא לפני תורתו של משיח".

⁹⁷ כתוב: "לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי, כי מלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיהו יא). ואע"פ שהתחיל בפסוק "הר קדשי", מ"מ נראה ש"מלאה הארץ" לפי הרמב"ם היינו כל העולם, וכ"כ הרד"ק שם. אבל עיין בראב"ע ואברבנאל שם, וכן רדב"ז כאן, שהכוונה לארץ ישראל, וצ"ע.

⁹⁸ מצודת דוד: "מקום המים קרוי ים, והמים ממלאים אותו המקום עד שלא יראה הקרקע. ואמר כמו שכל היה מכוסה במים כן יהיו כולם מכוסים וממולאים בדעה". מלבי"ם: "כי מלאה. יאמר במליצתו שהכרת ה' תתפשט כל כך עד שגם החיות הטורפות יכירו כי הגיע עת התיקון, הגם שאין כח השכל אצלם, ומדמה זה למים המכסים חפירת הים שאין מקום מעצור בפני המים שלא יכסו אותו, כן גם חומר הבע"ח הבלתי מוכן להשכלה לא יעצור בפני ידיעת ה' אשר תתפשט על כל בשר, והיא מליצה על שינוי טבע הבע"ח בדבר ה'". וע"ע בחומת אנך לגחיד"א.

נספחים

נספח: איך יתכן מצב "ופתאם יבוא"

מהגר"ח מוולוז'ין זצ"ל:

"שכך יהיה ביאת המשיח, היינו כמו שהוא יושב בחדרו יחידי ולומד, תכנס הרבנית פתאם ותאמר: אי חיים! אתה יושב פה ולומד? הלא משיח בא!" וכו'.

[נדפס גם ב"עץ החיים" סוף מהד' נפה"ח החדשה, סי' קנג. וראה בהרחבה גם בספר "על התשובה" לגריד"ס זצ"ל עמ' 236] והוא בחינת "ופתאם יבוא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים וכו'. וכן משמע קצת באגרות הרמב"ם, באיגרת תימן עמ' קפ-קפא, שיבוא פתאם מאיזה מקום ויתגלה.

וגם המצדדים בענין הגאולה בדרך של "קימעה קימעה" וכו', מ"מ ביאת המשיח עצמו בד"כ נתפשת כך, שיבוא פתאם המשיח מאיזה מקום, רוכב על חמור וכו'.

ויש לעיין מה פשר הדבר שהמשיח בא כך פתאם, והרי לרמב"ם בהלכות מלכים מדובר במלך ישראל שעושה כך וכך (יש סימנים ל"חזקת משיח", ויש סימנים ל"משיח בודאי"), ואין איזו מציאות לתיאור כזה של "משיח שבא פתאם"!

ואולי דברי הגר"ח הם לשיטת הראב"ד על בר כוכבא, שבדקוהו אם "מורח ודאין", או באופן אחר, כגון שאלוהו הנביא יאמר לנו בנבואה שפלוגי הוא המשיח.

ויל"ע עוד.

נספח: דברי רבי עקיבא על בר כוכבא שהוא מלך המשיח

מבואר ברמב"ם שיש שני סוגים:

- א. חזקת משיח, והוא עם ארבעה תנאים הכרחיים: יחוס מדוד, מאד תורני, מנהיג את ישראל לפי התורה, ונלחם מלחמות השם
- ב. משיח ודאי, והוא עם שלושה תנאים הכרחיים: מצליח במלחמות, מקדש וקיבוץ גלויות.

ועוד מבואר, שאם פלוני היה בגדר א', והתברר שאינו מצליח לעלות דרגה לגדר ב', הרי זו אינה טעות, אלא פשוט מתבאר שאינו ב'. ונראה מלשון הרמב"ם שכל אריכות זו וחידוש זה של שני גדרים **באה כדי** לבאר מה קרה אצל ר"ע ובר כוכבא. והיינו, שרבי עקיבא כשאמר "דין מלכא משיחא" התכוון שהוא רק "בחזקת משיח"!

וא"כ זה שלא עלה בר כוכבא לגדר משיח ודאי, אינה באמת "טעות"! [ואע"פ שבספר "משיחי השקר ומתנגדיהם" נספח ד' האריך להביא הוכחות מלשונות הרבה ספרים שרבי עקיבא אכן **טעה**, ושאין סכנה ובעיה לומר כן, מ"מ ודאי שאם אפשר לבאר שלא טעה עדיף לנו, וכאן הדברים ברורים בלשון הרמב"ם, וצ"ע על כל הספרים הנ"ל].

ונבדוק כעת את ארבעת התנאים לגבי בר כוכבא:

א. מלך - היה "מלך גדול" [רמב"ם הל' תעניות פ"ה ה"ג]. מבית דוד - מאד יתכן, וראה מקורות לזה בנספח ב' בספר "משיחי השקר ומתנגדיהם" (הרב ב"ש המבורגר שליט"א, ב"ב תש"ע), עמ' 666-667.

ב. מלחמות - ברור וידוע.

ג. תורני - קשה לדעת, אבל מאד יתכן. [זה שתפשוהו רבותינו על הבעיטה בר"א המודעי בעקבות הלשנה, ו"לא תסעוד ולא תכסוף", אינו מוכיח שמהותו היתה לא טובה]. וע"ע בספר "התקופה הגדולה" לרב כשר זצ"ל עמ' 389 ובספר מועדים וזמנים לרב שטרנבוך שליט"א ח"ה סי' שנב.

ד. כפה את ישראל לתורה - צריך ברור במחקרים הסטוריים איך היתה הנהגתו את העם.

עכ"פ נראה שארבעת התנאים סבירים כלפי בר כוכבא, ובגלל זה היה ר"ע "נושא כליו".

[ומה שנמצא בכמה ספרים לבאר שרבי עקיבא חשבו לבר כוזיבא כמשיח בן יוסף, צע"ג לחדש כך, שהרי הרמב"ם לא הזכיר כלל מושג כזה, וגם בחז"ל כידוע מקורותיו מעטים מאד].

נספח: מעלת ה"ציפיה לישועה"

"צמאים לישעך כארץ עיפה (=צמאה) למים" (מתוך פיוטי הושענא רבה)

מקורות

1. שבת ל, ב - בשעה שמכניסים אדם לדין, שואלים אותו: "נשאת ונתת באמונה, קבעת עיתים לתורה, ציפית לישועה"⁹⁹, עסקת בפו"ר, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר".

2. רמב"ם סוף הלכות מלכים: מי שאינו מאמין בו או אינו מחכה לביאתו, כופר בתורה ובנביאים (שבהם מפורשת ביאתו) .

3. סמ"ק (מצוה א'): מצות עשה מיוחדת!!

לידע שאותו שברא שמים וארץ הוא לבדו מושל מעלה ומטה ובד' רוחות כדכתיב (שמות כ) אנכי ה' אלקיך וגומר, וכתיב (דברים ד) וידעת היום והשבות על לבבך כי ה' הוא האלקים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת אין עוד... והוא הוציאנו ממצרים ועשה לנו כל הנפלאות. ואין אדם נוקף אצבעו מלמטה אלא אם כן מכריזין עליו מלמעלה שנאמר (תהילים ל"ז) מה' מצעדי גבר כוננו.

ובזה תלוי מה שאמרו חכמים (שבת דף לא) ששואלין לאדם לאחר מיתה בשעת דינו צפית לישועה. והיכן כתיב מצוה זו: אלא שמע מינה בזה תלוי, שכשם שיש לנו להאמין שהוציאנו ממצרים דכתיב אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך וגומר. ועל כרחין מאחר שהוא דיבור, **הכי קאמר, כשם שאני רוצה שתאמינו בי שאני הוצאתי אתכם כך אני רוצה שתאמינו בי שאני**

⁹⁹ רש"י: "לקיום דברי הנביאים", והיינו ש"ישועה" הכוונה לגאולה העתידה, ולא כמהרש"א שביאר על הישועה מהצרות (ראה גם רש"י במגילה יז: ד"ה אתחלתא, שברכת גאולה בשמו"ע אינה על הגאולה העתידה לבוא, אלא שיגאלנו מהצרות שבאות תמיד). וראה עוד בשע"ת (על השו"ע, או"ח סוף סימן קי"ח), שכתב לכוון בשמו"ע גם על התשועות שבכל שעה.

ה' אלקיכם ואני עתיד לקבץ אתכם ולהושיעכם¹⁰⁰. וכן יושיענו ברחמיו שנית, כדכתיב (דברים ל) ושב וקבצך מכל העמים וגומר.

להאמין או גם לחכות?

בנוסח "י"ג עיקרים" הידוע, נאמר כך :

1. "אני מאמין באמונה שלמה בביאת המשיח, ואע"פ שיתמהמה עם

כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא"

2. "אני מאמין באמונה שלמה שתהיה תחיית-המתים בעת שיעלה

רצון מאת הבורא ית"ש ויתעלה זכרו".

רואים הבדל בנוסח :

למשיח אנו מחכים בכל יום, לעומת תחיית המתים, שמאמינים שיהיה פעם דבר כזה.

ובאמת, שכך פשט המילה לצפות¹⁰¹, שכוונתה לחכות, לקוות ולייחל לדבר טוב.

וראה בספר "שיטה-לר"ן" על שבת ל, ב, שהדגיש זאת :

"ציפית לישועה - פירש רש"י ז"ל: לדברי הנביאים. ועוד צריך לבאר: ציפית לישועה בימין, ולא אמר ציפית שתבוא ישועה לישראל, דמי שאינו מאמין בזה אפיקורוס הוא, שהאפיקורסים אינם מאמינים שתבוא ישועה לעולם לישראל, כן פרשו בתוספות".

וכך לשון הרמב"ם (בהקדמה לפרק חלק):

¹⁰⁰ ויתכן שהביאור בכזה כעין מש"כ הגר"א ווסרמן זצ"ל הי"ד בקובץ הערות (ביאורי אגדות ע"ד הפשט, סוף סי' א), שאם יש מטרה לגאולת מצרים ועדיין לא נתקיימה במלואה, מוכרח שיהיה עת שהמטרה תתקיים.

¹⁰¹ בתנ"ך מופיע ארבע פעמים לצפות, במובן של לחכות ולייחל. שורש המילה נובע מהמילה לצפות, שהכוונה לראות ולהבין, וראה למרן הראי"ה זצ"ל (עולת-ראיה א, רעט, ומאמרי-הראי"ה עמ' 257) בענין תפקיד המצפה לישועה להיות כצופה שגם פועל ועושה כשיש צורך לכך. וראה גם ב"ברוך שאמר" לבעל התו"ת.

"היסוד השנים עשר - ימות המשיח. להאמין ולאמת שיבוא, ולא יחשוב שיתאחר. אם יתמהמה חכה לו. ולא ישים לו זמן, ולא יעשה לו סברות במקראות להוציא זמן ביאתו, והחכמים אומרים תיפח עצמן של מחשבי קיצין וכו'"

וכך הנוסח בתפילת שמונה-עשרה: "כי לישועתך **קיוינו** כל היום (יש מוסיפים: **ומצפים** לישועה)".

בכתובות קיא, א מופיעה שבועה שהקב"ה השביע את ישראל **שלא לרחק את הקץ**. וביאר שם המהרש"א כוונת הדבר: "שלא יהא בעיניהם הקץ רחוק, דהוה ליה כאילו מתיאשין מן הגאולה, אלא יהא בעיניהם זמן הגאולה קרובה, כמו שכתוב כי קרובה ישועתי לבא".

וראה לגרמ"מ שולזינגר זצ"ל בספרו משמר-הלויים (ברכות סימן כב, ובעוד הרבה מספריו) שהאריך לבאר, שיש חובה להאמין שהמשיח יכול לבוא בכל יום¹⁰², ולא לחשוב שמסתמא לא יגיע היום כי לא נראה כך במציאות מכל מיני סיבות. וראה שם, שמדגיש שכך שמע מהגרי"ז זצ"ל ואין אלו דבריו שלו. וראה כבר בספר תולדות זאב (צציק) סי' נא בשם הגרי"ז זצ"ל.

[וע"ע במאמר הרב מרדכי פטרפרוינד שליט"א (ישורון כ"ב) שדן האם כוונת ה"אני מאמין" בסידור "אחכה לו בכל יום שיבוא" היינו שהציפיה היא בכל יום, או לצפות לו שיבוא בכל יום, עיי"ש. וגם שם דן בדברי הגרי"ז זצ"ל:

"והנה מפורסם משמיה דהגרי"ז לבאר דבעיקר זה לא די באמונה בביאת המשיח אלא יש להאמין גם שכל יום זמנו לבוא, ולא כגלות ראשונה

¹⁰² ודרך-אגב נעיר פה לדבר פשוט (אבל כמדומה שטועים בכך), שאין צורך להאמין שיבוא היום (ואז מתברר כל לילה שבעצם לא בא עכשיו, והיתה אמונה בטעות, ועכשיו נחזור שוב על המהלך...), אלא רק להאמין שיכול לבוא היום ואנחנו כמובן רוצים בכך, ופשוט.

שהיתה לד' מאות שנה או גלות בבל לע' שנה ותוך זמן זה לא היה זמן לגאולה, אלא בגלות הזאת כל יום הוא זמנה. וההוכחה לכך היא גם ממש"כ הרמב"ם (ריש פ"א ממלכים) "וכל מי שאינו מאמין בו או מי שאינו מחכה לביאתו לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר אלא בתורה ובמשה רבינו שהרי תורה העידה עליו שנאמר ושב ה' אלוקיך וגו'". והביאו שהיה מוסיף הגר"ז לפרש עפ"ז הא דלישועתך קיויתי כל היום, דהיינו שכל חלקי היום יש לצפות לישועת ה'. וע"ע בחי' הגר"ז עה"ת פ"ר בא. והיינו שיש כאן שני חלקים, להאמין בביאת המשיח ולהאמין שבכל יום הוא יכול לבוא¹⁰³.

וכבר הקשו על כך רבים מכמה מאמרי חז"ל, וכגון מעירובין (מ"ג:) דאין אליהו בא בע"ש ויו"ט, וי"א שהמשיח יבוא אחרי אליהו. וכן הקשו מר"ה (י"א.) דבניסן נגאלו ובניסן עתידים להגאל וכו' ועוד. והגרמ"מ שולזינגר שליט"א בספריו הביא מהגר"ז שהשיב על קושיות אלו "כשיבוא המשיח יתרץ זאת", דהיינו שלא אכפת לנו שום קושיא ואין עיקרי האמונה תלויים בשוב הקושיות עליהם, אלא עלינו להאמין בעיקר בכל אופן. וכן הביא שענה הגר"ז בפעם אחרת "ההלכה היא כמו שכתוב בסידור, אחכה לו בכל יום שיבוא". וע"ע שם במאמר].

ונעיר פה, שבלשון הסמ"ק (הובא לעיל) נראה שהבין את המושג "ציפית לישועה" כצורך להאמין בכך, ולא דוקא לחכות, שאין לכך מקור בפסוק שהביא.

וגם בלשון הרמב"ם יש לכאורה מקום להסתפק:
"המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם, מקריבין קרבנות, ועושין שמטין ויובלות ככל

¹⁰³ ועי' בדברי הגרמ"ש שפירא זצ"ל (בקובץ צהר ח' עמ' תק"א ובספר הזכרון לשמש שם אהל עמ' תתקע"א) שהביא דברים אלו מהגר"ז, וע"ע בהגדה של פסח מבית לוי. וכן הביא משמו הגרמ"מ שולזינגר זצ"ל כמעט בכל אחד מספריו.

מצותה האמורה בתורה, וכל מי שאינו מאמין בו, או מי שאינו מחכה לביאתו, לא בשאר נביאים בלבד הוא כופר, אלא בתורה ובמשה רבינו, שהרי התורה העידה עליו וכו' (הל' מלכים פי"א).

ויל"ע האם כוונתו במילים: "מחכה לביאתו", שצריך גם לצפות ולייחל (ואז צ"ב, שלא הביא מקור לכך, וראה בספר "התקופה הגדולה" לרב כשר זצ"ל עמ' 379 ובספר "נפש שמשון" לרב פינקוס זצ"ל עמ' כ"ט, וצ"ב, וגם מנין שיקרא **כופר** אם אינו כך¹⁰⁴!!), או שפשוט כוונתו נגד אדם שמאמין עקרונית במשיח ורק טוען שכבר בא (וכנוצרים ימ"ש, וראה גם מאמרי-הראי"ה, עמ' 55).

מדוע עלינו לצפות לישועה?

מדוע עלינו לצפות לישועה? ויותר: לכא' אדרבה אם כל הזמן נצפה ונתאכזב, תגרום הציפיה להיפך - למצב של יאוש ח"ו מהגאולה¹⁰⁵!!

מבואר בסנהדרין צז, ב: "תניא, רבי נתן אומר: מקרא זה נוקב ויורד עד תהום: **"כי עוד חזון למועד ויפח לקץ ולא יכזב אם יתמהמה חכה לו כי בא יבוא לא יאחר"**... מאי ויפח לקץ ולא יכזב - אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: תיפח עצמן של מחשבי קיצין, שהיו אומרים כיון שהגיע את הקץ ולא בא שוב אינו בא. אלא חכה לו, שנאמר אם יתמהמה חכה לו.

שם תאמר אנו מחכין והוא אינו מחכה - תלמוד לומר "ולכן יחכה ה' לחננכם ולכן ירום לרחמכם". וכי מאחר שאנו מחכים והוא מחכה, מי מעכב? - מידת הדין מעכבת. וכי מאחר שמידת הדין מעכבת, אנו למה מחכין? - לקבל שכר, שנאמר **"אשרי כל חוכי לו"**.

¹⁰⁴ בברכת אברהם לגר"א ארלנגר שליט"א, סנהדרין צז, ב, הציע שאם אינו מצפה מוכח שאינו באמת מאמין, עיי"ש היטב.

¹⁰⁵ שודאי איננו רוצים בכך, למרות שיש מאמר בחז"ל: "אין בן-דוד בא עד שיתייאשו מהגאולה"...

סוף הכוזרי: "ובהערת בני אדם והתעוררותם אל אהבת המקום ההוא הקדוש ראוי לשכר גדול וגמול רב, כמו שנאמר: "אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד, כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו", - רוצה לומר כי **ירושלים אמנם תבנה כשיכספו בני ישראל לה תכלית הכוסף עד שיחוננו אבניה ועפרה**".

וע"ע היטב לרמח"ל במסילת ישרים סוף פרק יט, וכן בספר מדבר-שור למרן הראי"ה זצ"ל עמ' רכו-רכז.

ובמדרש ב"ר סי' צח כתב שהכל בקיווי: "אמר רבי יצחק הכל בקווי, יסורין בקווי, קדושת השם בקווי, זכות אבות בקווי, תאוותו של עוה"ב בקווי".

עלה בידינו שיש תכלית בעצם הציפיה (הקב"ה שמח שבניו רוצים), וזה גם מזרז את הגאולה.

ובספר חפץ חיים עה"ת (לגר"ש גרינמן זצ"ל) עמ' רכט הביא בזה משל נפלא ממנו ע"פ מעשה בגרי"ד זצ"ל מבריסק:

"היה מרגלא בפומיה תמיד כי משיח צדקנו יבוא פתאם, אם רק נחכה עליו. רגילים אנו לומר "כי מחכים אנחנו לך", "ואחכה לו בכל יום שיבוא", אבל אנו אומרים זה רק בפינו, וליבנו בל איתנו.

והיה מספר עובדא שקרה עם הגאון רבי יוסף דובער זצ"ל הגאב"ד דבריסק. בעת שהחליטו אנשי בריסק להושיב את הגאון הזה על כסא הרבנות בעירם, שלחו מלאכות סגל לווארשא, מקום מושבו של הגרי"ד זצ"ל, למסור לו את כתב הרבנות ולבקשו שיואיל לקבל עליו את המשרה הזאת. אבל הגאון השיב פני המלאכות ריקם ומאן לקבל את ההתמנות.

כששבו השלוחים ריקם, החליטו לשלוח עוד הפעם נכבדים מאלה, ובפירוש התנו עם השלוחים שאם גם עכשיו יסרב, אזי יאמרו לו כהאי לי שנא: "ידע נא רבינו כי שלושים אלף יהודים יושבים ומחכים עליו". וסוף דבר היה, כי מכיון ששמע הגרי"ד את הדברים הללו, ציוה למשרתו לתת לו את האדרת ולהכינו לנסיעה לבריסק.

ומעתה ק"ו הדברים, אם הגרי"ד לא השיב ריקם פני שלושים אלף יהודי בריסק בשביל שישובו וחיכו לבואו והסכים לנסוע אליהם, מכש"כ שהמלך המשיח לא ישיב ריקם בקשת כלל ישראל, אם רק באמת ובתמים יחכו לבואו".

ציפיית הישועה אצל מרן החפץ חיים זצ"ל

העיד הגר"י אריאלי זצ"ל, משגיח ישיבת מרכז-הרב ובעל "עינים למשפט":

"פעם סיפרתי לו (למרן הראי"ה זצ"ל) בשם הגרא"ז מלצר כששב מחו"ל בפעם האחרון, בשם החפץ-חיים, שאמר כי השנה תהא הגאולה. אם לא השנה, בעוד עשר שנים. תמה מאד: היתכן שהזקן ידבר דברים כאלו? ואח"כ פנה ג"כ אל הגרא"ז בתמיהה הנ"ל"¹⁰⁶.

תמיהת הרב זצ"ל מובנת: וכי גלוי לבשר ודם קץ הגאולה? וכי רבינו הח"ח זצ"ל קיבל נבואה על כך?

ואמנם אנו רואים בעינינו סימני "עיקבתא דמשיחא" ו"אתחלתא דגאולה" אבל עדין יש הרבה דברים קשים, וגאולתם של ישראל "קמעא-קמעא, כל מה שהולכת היא רבה והולכת", ומי יודע עד מתי? ולישב מעט את ביטויו של מרן הח"ח זצ"ל, ראה בדרכי-מוסר¹⁰⁷ (עמ' שסג):

"שמעתי מהח"ח כמה פעמים בזה הלשון: לא נביא אנכי להגיד בדיוק מתי יבוא המשיח, אבל בטח בעוד שלוש שנים או חמש שנים ולכל היותר בעוד עשר שנים יבוא המשיח".

והינו, שאינו אומר מתוך ידיעה, אלא רק כמחכה ומצפה לקיום דברי הנביאים בימין (כדברי הר"ן שהובאו לעיל).

ומה שהתבטא באופן של"בטח", נראה שהוא דרך להראות גודל יחולו לשמים. [ומצוי אצל רבינו המאירי לבאר מאמרי חז"ל באגדתא: "דרך הערה אמרו", לעורר ולא דוקא כפשוטו].

¹⁰⁶ מתוך רשימת דברים שכתב במחברתו על רבו הראי"ה זצ"ל, נדפסו לראשונה בעתון הצופה (כ"ה תשרי תשס"ד), ושוב בעיטורי-כהנים (אלול תשס"ד).

¹⁰⁷ לגר"י נימן זצ"ל, ראש-ישיבת אור-ישראל (פ"ת).

וראה גם במשנה ברורה (בה"ל סוף סימן תכז, וכן בהערותו על סימן תכת) לשונות כאלו שודאי יבוא הגואל לפני שנים אלו ואלו.

נציין פה גם למש"כ ב"בדרך עץ החיים" (הספר על הגרא"ז מלצר זצ"ל) עמ' 467:

"בשלהי שנת תרפ"ט נסע רבינו הגרא"ז לחו"ל ועשה שם כשנה. כשחזר דיבר בהתפעלות רבה על הח"ח זצ"ל, ובעיקר על גודל אמונתו בביאת המשיח ותשוקתו הגדולה לגאולה העתידה, וכמה פעמים הביע את צערו מדוע ולמה חסרה לו אותה הרגשה של הח"ח".

הציפיה היא עצמה כבר בחינה של הישועה!

הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, מתוך מאמרו "שיעור קומה", נדפס בספר "משנת-הרב" של הרב נריה זצ"ל, תשל"ט:

"כשם שהישועה היא ישועה, כן הציפיה אליה קובעת ברכה לעצמה. הציפיה, לבד מה שמפנית דרך להישועה וממהרת אותה לבוא, הנה הצפיה עצמה היא גם ישועה. לא כל הצפיות שוות, ציפיה שמביאה לידי בחילה ושכעס ומכאוב היא תולדתה, היא צפיה פסולה שאין בה ממדת האמונה והאהבה, אבל זו שמוצאה ויסודה, האהבה בת האמונה הטהורה, היא משלוות ומרננת את המצפה¹⁰⁸. הגלות בכלל והיסורים בפרט הם הם נגודי האהבה, והצפיה דוחה כל הניגודים – מתיצבים ורואים את ישועת ה' ומתענגים על הודו והדרו.

נפלאה היתה צפיית הישועה של רבינו זצוק"ל, לא רק שהיה מצפה ומיחל לישועה אלא שהוא היה גם הישועה עצמה, הישועה מפכה אצלו

¹⁰⁸ בספר משלי נמצא **"תוחלת צדיקים שמחה"** (י, כח), מול **"תוחלת ממושכה מחלה לב"** (יג, יב). וביאר לנו רבינו יונה שם, שתוחלת הצדיקים מלבד שסופה שמחה במילוי התוחלת, עיקר שמחתה בתוחלת עצמה, שאינה באופן מתוח ועצוב, אלא כולה יחול לה' וחיזוק באמונה בו, וממילא היא עצמה כבר "שמחה" גדולה למיחל!!

משעה לשעה, נדמה היה כאילו הישועה ממהרת במרוצה, צועדת צעדי ענק, מעין "מדלג על ההרים מקפץ על הגבעות, דומה דודי לצבי או לעופר האילים", וכל העומד במחיצתו מחיצת הקודש ומסתכל בזיו פניו, מתחמם לאור קדושתו, כאילו בת קול צילצלה באוזניו: "הנה זה עומד אחר כתלנו" – "מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב".

ובסידור עולת ראיה כתב על "ותבנה בית המקדש במהרה בימינו":
 "... השקיקה שהמהירות הזאת תהיה בימינו מקשרת את כל מהות החיים שלנו, גם בצורתם הזמנית, ליסוד הקדושה השלמה העליונה, שכל הארץ תאיר והאירה מכבודה. שיבנה בית המקדש במהרה בימינו".

נספח: האם בימות המשיח ינהגו כולם אותם מנהגים?

האם בימות המשיח ינהגו כל ישראל אותם מנהגים, וכגון שכולם לא יאכלו קטניות ויאמרו הלל בראש חודש עם ברכה? או אולי ימשיכו כל אחד כמנהגיו, שיש בכך לא תיטוש תורת אמך? וכבר לימדנו הרמב"ם שכל מה שיהיה בזמן ההוא לא ידע אדם עד שיהיה.

ומ"מ נמצא לשנים מגדולי הדור הקודם, מרן הראי"ה קוק זצ"ל (שו"ת 'אורח משפט', סוף סי' יז וסוף סי' יח) ומרן הגרא"ז מלצר זצ"ל (מכתב לבנו הרצי"ה זצ"ל, נדפס בספר 'בדרך עץ החיים', לנכדו ר' ידעאל שליט"א, תחילת פרק "דברים שאמר" מהד' תשמ"ו עמ' 551) שכתבו שאז ינהגו כולם אותו מנהג ונוסח.

ולא ידעתי מקור מפורש לדבריהם של גדולי ישראל אלו בחז"ל וראשונים¹⁰⁹. ויתכן שכתבו זאת מסברא, מפני שאז יחזור ב"ד הגדול. וראה גם במשנה בסוף מסכת עדויות וברע"ב ובתויו"ט שם שאליהו הנביא ישווה את המחלוקות והספקות בדין. ושמעתי סברא לחלק בין מנהגים שנובעים ממחלוקות הלכתיות שהם יתאחדו ע"י ב"ד הגדול, לבין מנהגים אחרים.

ומצד ההשקפה יש בלב שתי הרגשות סותרות: מצד אחד, יש יופי לכל מנהג של עדה או קבוצה, ומדובר לעיתים במאות שנים שיהודים אחזו בכך במסירות וחביבות (למרות שאינו נמצא בחז"ל), ואין רצון לוותר על זה. ומצד שני, יש לנו ענין גדול באחדות של כלל ישראל, ולעיתים קשה לראות כל כך הרבה שינויי מנהגים. [לדוגמא קטנה, אופן הנענועים בהלל,

¹⁰⁹ ובאחרונים בס"ד ראיתי לאשל אברהם (בוטשאטש) תחילת סימן נא: "כי לבסוף ודאי שיהיה רק מנהג אחד לעם בני ישראל וכמו שנוהגים בארץ הקדושה תובב"א, כמ"ש [שם בשער הכוונות] בשם האר"י ע"ה". ואין תח"י לבדוק מה כתוב בשער הכוונות.

מרובה בחילוקים: עם/ בלי כסכוס, מאיזה צד לאיזה צד, כיוון הלולב, באיזה מילים לנענע, ועוד]].

ונראה לענ"ד, שבימות המשיח, וחזרת הסנהדרין והמלכות, יהיה כבר איזה פתרון מיוחד שאין לנו מושג מהו, איך מצד אחד לשמור את מה שנהגו ומצד שני לאחד את ישראל.

ואמנם קשה לדעת איך בדיוק יתכן ויהיה השילוב הנ"ל, אבל גדולי עולם כמשיח והסנהדרין בגודלם ודאי ימצאו את השילוב הנכון בענין זה.

נספח: ענין המשיח עוד טרם בואו

כתב מרן הראי"ה זצ"ל:

"... פריד הש"ס הלכתא למה לי לקבוע למשיחא, ו"משיחא" נקרא גם כן מעת שישבו ישראל לבצרון (זכריה ט, יב), שהוא שורש ביאת המשיח, אע"פ שלא תהיה עדיין הגאולה בשלמותה, הכל הולך אחר העיקר, שהוא דורו של משיח שהוא חותם מעלתו וגדולתו של ישראל" (אוצרות הראי"ה ח"ב עמ' 236).

מבואר כאן שאם הגאולה התחילה, כגון בקיבוץ נדחי ישראל, גם אם עדיין המשיח עצמו לא בא¹¹⁰ - אפשר לקרוא לזה כבר בשם "משיח", מפני שהוא ענין משיחי, התחלת גאולת ישראל. וברור שאין כוונתנו שהוא הוא המשיח, אלא התחלת ענינו.

ומצורף לזה ישוב הרצי"ה זצ"ל¹¹¹ לדברי הרמב"ם שהביא ראייה למשיח מהתורה מהפסוקים על קיבוץ גלויות וכו', וכבר תמהו רבים היכן כתוב שם המשיח עצמו. ונקט רבינו הרצי"ה לתרץ, שאה"נ ודאי שלא כתוב שם המשיח עצמו, אלא שקיבוץ הגלויות הוא כבר "המשיח", היינו דבר שייקרה בימות המשיח ושייד למשיח¹¹². וא"כ אין כוונת הרמב"ם להביא ראייה למשיח עצמו¹¹³, אלא מביא שהתורה כתבה על גאולת ישראל

¹¹⁰ ראה בהערה לעיל על תחילת הלכה א' לגבי הדעות האם קיבוץ הגלויות ע"י המשיח או שהוא רק מסיים.

¹¹¹ בחוברת "גדול שימושה" מהד' תשנ"ד עמ' קכו, ובספרי שיחותיו על התורה, בראשית עמ' 432, במדבר עמ' 314 ודברים עמ' 435.

¹¹² והוכיח זאת מגמ' בחולין סג, א לגבי עוף השרקרק, "וגמירי, דאי יתיב אארעא ושריק - אתא משיחא, שנאמר אשרקה להם ואקבצם". שם "משיחא" על "אקבצם".

¹¹³ לצד הזה, ניתן היה להבין ברמב"ם להיפך, שדוקא המשיח מקבץ נדחי ישראל, וכמשמעות דבריו בתחילת הלכה א'. וכבר ראיתי מי שכתב שאם כן מוכח מהרמב"ם שאין קיבוץ גלויות בלי משיח. ולכאורה לא ברור מה הבנה כזאת תאמר על מציאות זמננו שבי"ה זכינו (נכון לעכשיו, תשע"ט) שחצי מהיהודים בעולם הינם

וקיבוץ גלויות בתורה, ומפני שהוא ענין משיחי, שקשור למשיח¹¹⁴, ונעשה ומתחיל בימים הסמוכים לו, יכול הרמב"ם להביא ראיה מ"קבוץ הגלויות" ל"משיח"¹¹⁵.

והנה חז"ל (סנהדרין צח, א) אמרו לנו על נתינת הפירות של ארץ ישראל בעין יפה שהיא כבר "הקץ המגולה", והביאו ראיה מהפסוק ביחזקאל (לו, ח) "ואתם ערי ישראל ענפיכם תתנו ופריכם תשאו - לעמי ישראל כי קרבו לבא". ואם כן קיבוץ גלויות עצמו "כי קרבו לבא" ודאי שהוא כבר קץ המגולה, וראיה שהגיעה גאולתם של ישראל.

כבר כאן בארץ ישראל. ועל כרחך שגם לשיטתם הכוונה שמשיח רק יגמור את המהלך.

¹¹⁴ "אתחלתא דגאולה" וגאולת ישראל אינה דבר שעומד בפני עצמו, אלא חלק ממהלך ביאת המשיח.

¹¹⁵ אמנם גם אם נאמר שקיבוץ גלויות הוא כבר בחינת "משיח", או שחייב להיות ע"י משיח, עדיין צ"ע שסוף סוף מלך המשיח אינו כתוב כאן במפורש, ואיך הכופר בו נחשב ככופר בתורה.

חיוב תרומות ומעשרות בזמן ימות המשיח - מהתורה?

כתב הרמב"ם פ"א ה"א, שעתידיים בימות המשיח לחזור שמיטין ויובלות להתקיים ככל מצוותן האמורה בתורה.

ופשט הדברים, שאין יובלות כעת, ושמיטה מדרבנן, מפני שאין רוב יושביה עליה, ובימות המשיח שניהם יהיו מדאורייתא.

ויל"ע מדוע לא הביא כאן הרמב"ם את הדין לגבי חלה, תרומות ומעשרות, שדינם בזה"ז מדרבנן מפני שקדושת עזרא לא היתה ביאת כולכם (רמב"ם סוף פ"א מתרומות), וכשתהיה ירושה שלישית תהיה ביאת כולכם ויחזרו להיות מדאורייתא, כמבואר ברמב"ם שם וכן בהל' שמיטה פ"ב ה"ז!!

ויתכן שקיצר בלשונו, ותנא הא והוא הדין אידך.

ויתכן ליישב ע"פ מה שביאר לנו היטב הגר"ח על הרמב"ם (הל' שמיטה שם) ש"רוב יושביה עליה" הוא תלוי במציאות בכל דור, לעומת "ביאת כולכם" שהוא דין בקידוש, ותלוי איך היה באותו זמן, עיי"ש היטב.

וא"כ נמצא שבזמן המשיח בקיבוץ הגלויות שיהיו "רוב יושביה עליה" על כרחך יחזרו להיות שמיטה ויובל מהתורה, בהסתמך עוד על קדושת עזרא שקידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא. אבל לגבי תרומות ומעשרות יצטרכו "ירושה שלישית", קידוש מחדש¹¹⁶, כדי שתחול קדושת הארץ מדאורייתא באופן של "ביאת כולכם", וזה תלוי ברצונו של המשיח, אם יראה שראוי וכדאי לעשות כן (ומצינו למשל בימי עזרא שהרבה מקומות לא קדשום, והניחום מקדושה), ואינו דבר ודאי ופשוט המוכרח אצל מלך המשיח וימות המשיח. וצ"ע.

¹¹⁶ וראה בדרך אמונה לגר"ח שליט"א הל' תרומות פ"א הכ"ו סעי' רכז וציון הלכה שם אות תקי.